

LUND UNIVERSITY

Kalendegatan gravar, gravhällar, hus- och gatulämningar

Thomasson, Joakim; Nilsson, Håkan

2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomasson, J., & Nilsson, H. (2009). *Kalendegatan gravar, gravhällar, hus- och gatulämningar*. (Rapport 2009:009; Vol. 2009:009). Malmö Museer.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning år 2005–2006

Kalendegatan

GRAVAR, GRAVHÄLLAR, HUS- OCH GATULÄMNINGAR

Malmö stad
Skåne län

Malmö Museer
Arkeologienheten
Rapport 2009:009

Håkan Nilsson & Joakim Thomasson

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning år 2005–2006

Kalendegatan

GRAVAR, GRAVHÄLLAR, HUS- OCH GATULÄMNINGAR

Malmö stad
Skåne län

Malmö Museer

Box 406

201 24 Malmö

Tel: 040-34 44 75

Besöksadress: Malmöhusvägen

www.malmo.se/kulturmiljo

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning år 2005–2006

Kalendegatan – Gravar, gravhällar, hus- och gatulämningaer

Malmö stad, Skåne län

Malmö Museer, Arkeologienheten Rapport 2009:009

Författare: Håkan Nilsson & Joakim Thomasson

Grafisk form: Anders Gutehall

Omslagsbild: Motiven hjälm och vapensköld på gravhällen (K994).

Tryck: Elanders Sverige AB

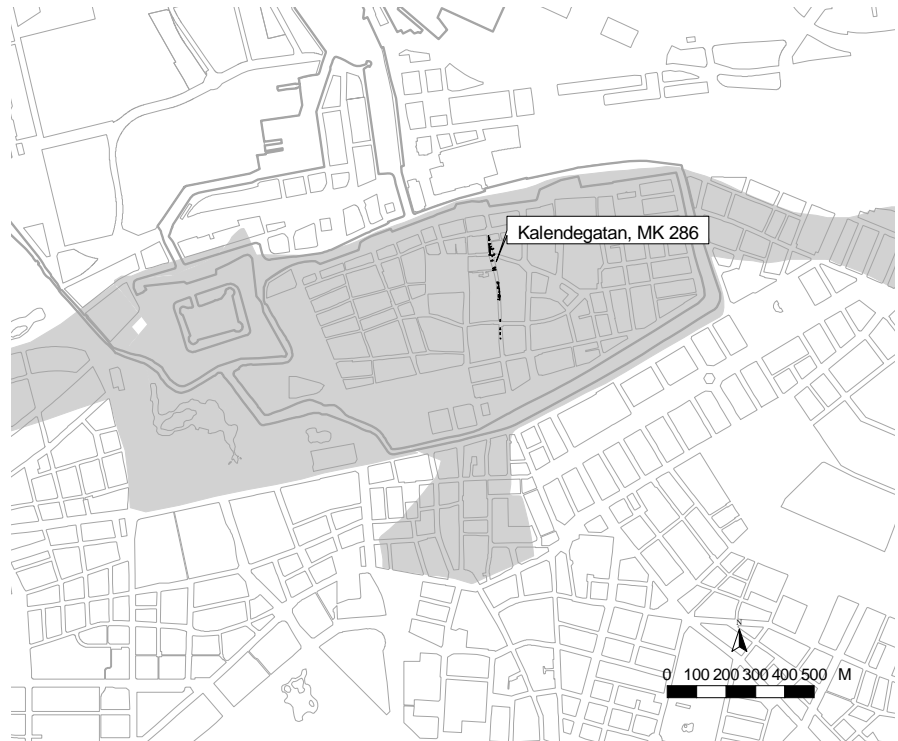
© Malmö Museer 2009

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Historik	7
Tidigare undersökningar	8
Syfte och metod	10
Undersökningsmetodik	10
Undersökningsresultat	12
Fyndmaterialet	12
Kalendegatan	14
S:t Petri kyrkogård	16
Klockarehuset	25
Utvärdering	29
Bevaringsförhållandena	29
Det äldre gatunätet och profana byggnadslämningar	30
Kyrkogården	30
Gravhällarna	32
Projektorganisation och kvalitetssäkring	39
Referenser	40
Tekniska och administrativa uppgifter	42

Figur 1. Undersökningen markerad med stjärna.

Figur 2. Undersökningsområdets utbredning (svart skraffering) inom fornlämning RAÄ nr 20:1 (grå skraffering).

Figur 3. Schakten i Kalendegatan inom undersökning MK 286. Skala 1:1 000.

Sammanfattning

Undersökningen bedrevs som schaktningsövervakning i samband med att Gatukontoret och VA-verket i Malmö stad skulle renovera ledningsbeståndet och förändra gatumiljön i Kalendegatan, Göran Olsngatan, Själbodgatan och S:t Petri kyrkoplan. Undersökningsområdet är en del av Malmö äldre stadsområde, registrerat som fornlämning nr 20:1 i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS).

Totalt övervakades 37 schakt med en sammanlagd yta av ca 618 m², vilket motsvarar ca 14 % av den 4 330 m² stora yta som upptas av Kalendegatan. Äldre lämningar kunde konstateras i 13 av schakten. Totalt 82 stratigrafiska objekt samt 207 fynd fördelade på 83 fyndposter har registrerats. De påträffades lämningarna var tillkomna från och med 1200-tal till 1600-tal.

Målsättningen med undersökningen var i första hand att utvärdera bevarandesituationen. Därutöver var syftet att belysa gatornas och bebyggelsens ålder, kronologi, konstruktion och användning, dokumentera grundtopografin samt fastställa S:t Petri kyrkogårds begränsning.

Bevarandesituationen är mindre gynnsam. Äldre lämningar framkom endast i en tredjedel av schakten, och då främst i form av fragmenterade mindre kulturlagerrester. Detta antyder att äldre lämningar finns spridda i mindre områden. Trots omfattande schaktningar påträffades inga äldre lämningar i Göran Olsngatan och Kalendegatans norra delar. Bäst bevaringsförhållanden fanns i anslutning till S:t Petri kyrkogård.

Vid undersökningen framkom bärlager och sättsand från *äldre gatunivåer*. I ett fall kunde det konstateras att gatan haft träbroläggning, i ett annat att den haft en beläggning bestående av kalkbruk och tegelkross. I de södra delarna av Kalendegatan framkom fyllnadslager som möjligen anlagts som en del av stadens utvidgning söderut.

I anslutning till korsningen mot Kompanigatan, framkom *grundstenar till en byggnad* som uppförts före Kalendegatans sträckning under 1300- och 1400-tal. Förmodligen ansluter huslämningen till den bebyggelse som tidigare undersökts i det närmast österut belägna kvarteret von Conow, och som etablerades under 1200-tal. Vidare undersökningar i området, inte minst söder om det nu upptagna schaktet, är av yttersta vikt för att belysa platsens urbanisering och den äldsta stadstiden.

I korsningen mot Själbodgatan framkom lämningar efter *Klockarehuset*. Att döma av den mycket begränsade undersökningsytan var detta uppfört mot kyrkogårdsmuren. Det har haft källare samt blivit försett med kakelugnar under 1500-talet.

Ett antal schakt berörde utkanterna av *kyrkogården*. Sammanlagt dokumenterades tio gravar, varav tre individer var begravda i kista och där armställning kunde konstateras i två fall (typ C). Som mest kunde två gravnivåer observeras, som av allt att döma tillkommit under perioden från 1400-tal eller 1500-tal till 1600-tal. I två av schakten fanns lämningar efter själva kyrkogårdsmuren. Undersökningen visar att kyrkogården utvidgats i sydlig och västlig riktning någon gång under perioden 1400-1500-tal.

Slutligen framkom stora delar av två, samt fragment av ytterligare två, *gravhällar*. Dessa var flyttade från ursprunglig plats och hade fungerat dels som tröskelsten till en äldre västportal till kyrkan, dels som delar av en stenläggning framför densamma (förmodligen anlagd under 1850-talet). Den ena av gravhällarna var försedd med ett bomärke (som inte kunde identifieras). Den andra var försedd med en inskription utförd i minuskelstil, riddarhjälm och adelsvapen. Genom detektivarbete kunde det fastställas att stenen år 1391 lagts över rostockerköpmannen Konrad Grevesmole's grav. Grevesmole tillhörde rådet i Rostock, och var tillika älderman i Rostockerköpmännens gille i Malmö.

Inledning

Under perioden från november år 2005 till april år 2006 övervakade personal från Malmö Museer VA-verkets och Gatukontorets arbete med att modernisera det äldre vatten- och avloppsledningsnätet, samt att omvandla Kalende- och Göran Olsगतatorna till gårdsgator. Undersökningen berörde även korsningen gentemot Själbod- och Kyrkogatorna. Undersökningsområdet är en del av Malmö äldre stadsområde, registrerat som fornlämning nr 20:1 i Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS).

Sammanlagt undersöktes 37 schakt motsvarande 618 m² (jfr figur 3). Håkan Nilsson var platschef och har författat huvuddelen av rapporten, samt registrerat fyndmaterialet och upprättat planer. Joakim Thomasson har skrivit delar av rapporten, samt redigerat övriga textavsnitt.

Topografi och fornlämningsmiljö

HISTORIK

Någon gång under slutet av 1100-talet och början av 1200-talet anläggs s.k. lerbottnar (grunda lerklädda nedgrävningar, förmodligen har de fungerat som en del av fiskberedningen) på strandområdet i det som senare skulle bli staden Malmö. Under mitten av samma sekel finns de första omnämningarna om Malmö. År 1275 omnämns *borgare* i Malmö, och under slutet av samma sekel omnämns fogdar. Det äldsta bevarade privilegiebrevet, bevarat i Malmö Stadsarkiv, är utfärdat av den svenske kungen Magnus Eriksson år 1353 (Tomner 1971). Med början under 1300-talet anläggs stadskyrkan S:t Petri och flera andra kyrkliga institutioner (Rosborn 1984). De flesta av dessa är belägna längs med *den laange Adelgade*. Intill denna vägsträckning fanns även det äldsta kända rådhuset, torget och stadens huvudsakliga prestigearkitektur i form av stenhus och korsvirkeshus (Thomasson 2004). Malmö utvecklades under senmedeltiden till Danmarks näst största stad efter Köpenhamn.

S:t Petri kyrka

En föregångare till S:t Petri kyrka som finns avbildad på ett sigill från år 1350, och är med all säkerhet den som omnämns i ärkediakonen Erland Erlandsons testamente från år 1269 (jfr. Reinsert 1993). I testamentet framgår att den var helgad åt S:t Petri och S:t Pauli och den bör ha stått på samma plats som den nuvarande kyrkan. Att döma av avbildningen på sigillet bör det ha varit fråga om en romansk kyrka, med ett torn över långhuset. Den nya S:t Petrikyrkan bär uppenbara likheter med Maria-kyrkan i Lübeck, vilket bör betyda att byggmästaren även varit verksam på denna hytta, och kom att bli Skandinaviens till ytan största medeltida stadskyrka (Andrén 1985:57).

Kalendegatan, Göran Olsगतatan, Själbodgatan

Tidigare avsåg Kalendegatan sträckningen mellan Själbodgatan/Kyrkogatan till Baltzarsgatan (Ljungberg 1960: 63). I det första omnämmandet från år 1476, benämns gatan *Kalenthe stredit*, och syftar på gatans sträckning upp till Kalendegillet laghus i de mellersta delarna av kvarteret von Conow. Sträckningen söder om Baltzarsgatan omnämns först *Krajevigen* (år 1504), senare *Clausis strede* (år 1587) efter reformatorn Claus Mortensen.

Göran Olsगतatan har sitt namn efter handelsmannen Johan Olufsen, död år 1702, som var ägare av gården som låg i det nordvästra hörnet av kvarteret Svanen tillika korsningen mot Adelgatan (Ljungberg 1960: 52). Tidigare omnämndes gatan *Jacob Guldsmeds strede* (år 1527), *Byns strede som löber vesten vid kyrkan* (åren 1532, 1543), samt *Hans Assersöns strede* (år 1601).

Själbodgatan har fått sitt namn efter en långa med bodar upplåtna för fattiga personer, som låg längs med den södra kyrkogårdsmuren mot S:t Petri kyrka (Ljungberg 1960: 86). Det äldsta omnämmandet, *Siele gaatan*, är från år 1486, dess nuvarande namn är belagt från slutet av 1600-talet.

Undersökningsområdet kantas av ett flertal stenhus (Rosborn 1984: 20ff). I korsningen mot Adelgatan fanns på den västra sidan Jacob Guldsmeds 31 m långa mot nämnda gata gavelvända stenhus, uppfört före år 1527. På den östra sidan fanns en öppen plats som var flankerad av stadens äldre rådhus, omtalade för första gången i mitten av 1300-talet. Petrikyrkan var omgiven av en kyrkogårdsmur. I korsningen mot Själbodgatan fanns Klockarehuset, som år 1549 beskrivs som ett litet stenhus som innehades av klockaren. På motsatta sidan mot Kyrkogatan, i kvarteret S:t Knut fanns dels Prästgården (nämnd år 1400) med en byggnad som år 1587 beskrivs som vägarboden (där stadens vikter förvarades). Längre in på Kyrkogatan fanns också Stettinerköpmännens laghus, omnämnt år 1442. Ut mot Kalendegatan fanns ytterligare ett tegelhus, varav den välvda källaren fortfarande kvarstår.

Längre söderut kantades Kalendegatan i väster av det yngre danska kompanihuset, omnämnt 1498, samt Ärkebiskopsgården som uppförts före år 1498. På motsatta sidan, i kvarteret von Conow, fanns som bekant Kalendergilletts laghus. Detta var en två våningar hög tegelbyggnad med välvd källare som uppfördes i mitten av 1300-talet. I de nordvästra delarna av samma kvarter fanns ett kvadratisk stenhus mot Kalendegatan, kompletterad ett större rektangulärt tegelhus som låg indraget på tomten, båda uppförda under inledningen av 1300-talet.

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR

Malmö Museer har utfört nio arkeologiska dokumentationer i Kalendegatans nuvarande sträckning, och ytterligare en i Göran Olsгатan. Insatserna har haft karaktären av schaktningsövervakningar. Dokumentationsmaterialet består i några fall av sektionssritningar, men mestadels utgörs det endast av anteckningar och skisser. De flesta dokumentationerna har utförts i området från Baltzarsgatan och femtio meter norrut mot S:t Petri kyrka.

Av de tidiga iakttagelserna framgår att de översta recenta fyllnadsmassorna och bärlagren är mellan 0,7 och 1,5 meter djupa. Bottensanden har konstaterats på mellan 1,5 till 2,7 meters djup. Detta innebär att kulturlagertjockleken i Kalendegatan uppgår till mellan 0,7 och 1,7 meter (moderna rörschakt undantagna).

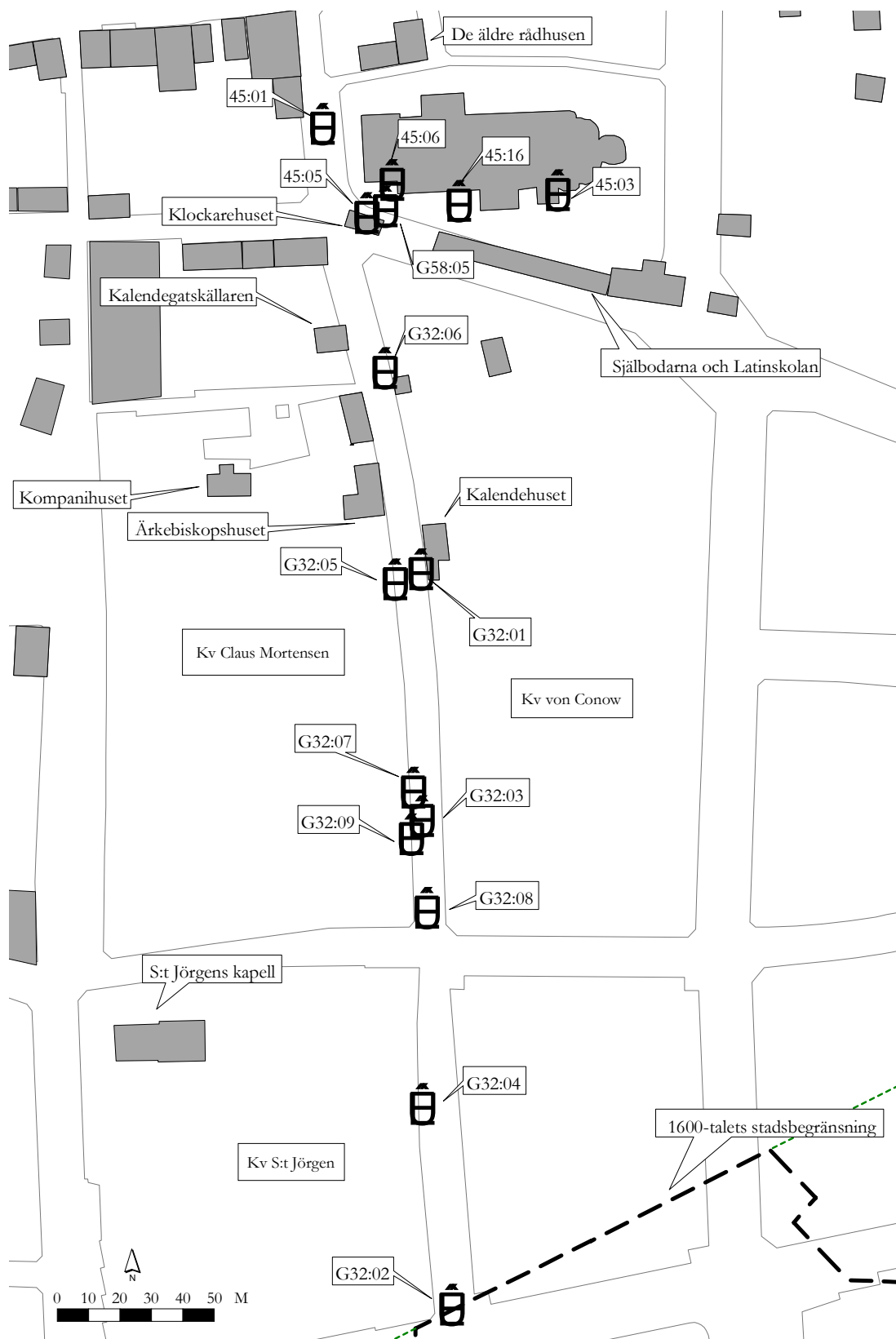
Arkivnr	År	Djup bärlager	Djup bottensand	Kommentarer
G32:01	1943	-	-	-
G32:02	1957	-	2,7	Vallgrav
G32:03	1968	1,2	2,3	1
G32:04	1979	-	-	Tegelmur
G32:05	1982	1,5	1,8	2
G32:06	1983	0,7	1,5	3
G32:07	1984	1,0	2,7	3
G32:08	1985	1,0	-	3
G32:09	2000	1,0	-	-

Tabell 1. Tidigare arkeologiska iakttagelser i Kalendegatan. Djupangivelserna avser meter under befintlig marknivå (vid dokumentationstillfället).

De stratigrafiska sekvenserna har främst bestått av olika mer eller mindre gödselbemängda utjämningslager åtföljda av sätsandslager. Ibland finns knaddersten (tätt packad småsten) eller kullersten bevarat i sätsanden. Den äldsta gatunivån har anlagts direkt på bottensanden.

Vid en av de äldre undersökningarna (G32:01), i mitten av Kalendegatan i höjd med Hipp, framkom emellertid rikligt med organiskt material i form av 'svart kulturjord', läderspill och 'oskalade stolpar' (jfr figur 4). Troligen är detta område beläget i en ursprunglig sänka som stabiliserats med pålning och fyllnadsmaterial i form av avfall.

Eftersom de arkeologiska iakttagelserna har haft karaktären av schaktningsövervakningar, utan handgrävda större kulturlagervolymer, saknas ett användbart dateringsunderlag. I de fall där fyndmaterial tillvaratagits, utgör en eller ett par keramikskärvor underlag för tidsbestämning.

Figur 4. Tidigare arkeologiska observationer i Kalendegatan, Göran Ols gatan, Själbodgatan och S:t Petri kyrkogård.

Syfte och metod

Syftet med förundersökningen var i första hand att utreda fornlämningens bevarandegrad och utbredning inom exploateringsområdet. Eftersom förundersökningen utfördes som en schaktningsövervakning, där lämningar inom hela undersökningsområdet skulle borttas i samband med exploatörens löpande markarbeten, gjordes även mer omfattande undersöknings- och dokumentationsinsatser som vanligen utförs i samband med särskilda undersökningar. Målsättningarna med undersökningen var generellt att få ny kunskap om Malmös äldre gatunät och några väsentliga institutioner i staden:

- Att belysa Kalendegatans och Görans Olsгатans respektive ålder, kronologi, konstruktion och användning.
- Att (i förekommande fall) dokumentera utbredning, konstruktion och kronologi på intilliggande kvartersbebyggelse
- Att fastställa den äldre kyrkogårdens västra utsträckning.
- Att dokumentera grundtopografin.

Länsstyrelsen ombad Malmö Museer att upprätta ett antikvariskt underlag som skulle innehålla en uppskattning av bevarandesituationen, metodik och förslag på vetenskaplig inriktning, samt en bedömning av kostnaden för schaktningsövervakningen.

I det antikvariska underlaget föreslogs att de större schakten samt insatserna i i Göran Olsгатan skulle prioriteras. De resterande schakten bedömdes ha mindre arkeologiska möjligheter till ny kunskap, och skulle dokumenteras mer översiktligt.

De arkeologiska insatserna i Göran Olsгатan bedömdes dels kunna belysa gatans ålder och användande, dels lämna viktiga bidrag till kunskapen om det västra av de äldre rådhusen, utbredningen av S:t Petri kyrkogård och Klockarehuset-Själbodarna.

Insatserna i Kalendegatan, sträckan Själbodgatan–Kompanigatan, relaterades till att besvara problemformuleringar kring gatans ålder, kronologi, användning och status. Inom sträckan Kompanigatan–Baltzarsгатan bedömdes det finnas goda bevaringsförhållanden för organiskt material och en skiftande grundtopografi. Längst i söder, mellan Baltzarsгатan och Stora Nyгатan, fanns möjligheter att dokumentera de äldre vallgravarnas utsträckning och kronologi, utläggandet av *Clausis stred*e och de grundtopografiska förhållandena.

UNDERSÖKNINGSMETODIK

Markarbetena utfördes under en lång tidsperiod, från slutet av november år 2005 till maj år 2006 och utan några fasta datum för när det ena eller andra schaktet skulle tas upp. Arbetsgången blev att exploatören meddelade Malmö Museer inför öppnandet av nya schakt varpå personal skickades dit. Samarbetet fungerade överlag bra. Några schakt grävdes dock utan övervakning och kunde därför endast dokumenteras i efterhand. Vid något tillfälle uppstod problemet att flera schakt grävdes samtidigt. Arbetsättet ledde också till vissa praktiska svårigheter med att vid varje tillfälle få med rätt utrustning till platsen.

Vid varje schakt började undersökningen som en schaktningsövervakning. Där bevarade arkeologiska lämningar framkom genomfördes den dokumentation som ansågs lämplig med hänsyn till undersökningens frågeställningar, lämningarnas bevarandegrad och vetenskapliga värde, samt med hänsyn till arkeologens personliga säkerhet. I de flesta schakt framkom ingenting eller mycket lite av arkeologiskt intresse, varpå endast anteckningar om bevaringsförhållandena, schaktdjup, etc. gjordes. I vissa schakt berördes ett mindre stycke bevarade kulturlager längs någon schaktkant, vilka då i regel handritades i sektion. I tre schakt framkom välbevarade lämningar över en större yta, vilket föranledde stratigrafisk lagergrävning. Dokumentationen utfördes då i första hand med totalstation, där de enskilda stratigrafiska objekten mättes in var för sig, men delvis med handritningar då inmätning ibland var omöjlig. Sikten till de fixpunkter som användes för etablering

av totalstationen var ofta blockerade, och det fanns problem med radiokontakten. Digital fotografering utfördes.

Målsättningen var att mäta in alla schakts utbredning med totalstation. Detta genomfördes med varierad framgång. I vissa områden omöjliggjordes inmätningen då nödvändiga fixpunkter hade grävts bort efterhand som markarbetena framskridit och vid något tillfälle uppstod tekniska problem. De schakt som inte kunde mätas in digitaliserades ungefärligt utifrån iakttagelser i fält.

De stratigrafiska objekten delades in i olika kategorier (subklasser), med olika uppsättningar av dokumentationsparametrar. Vad gäller lager noterades dess färg, huvudbeståndsdel, kompaktet, begränsningar, dimensioner samt en tolkning av lagrets användning. Form i plan, sida och botten samt bedömning av funktion noterades vid dokumentation av nedgrävningar. Material, materialstorlek, förband, ytbehandling och fogmaterial, jämte uppgifter om funktion, noterades vid dokumentation av sten- och tegelkonstruktioner. Information som angavs oberoende av kategori var dimensioner och stratigrafiska relationer. Slutligen grupperades de stratigrafiska objekten i tolkningshierarkier. Nedgrävningar och fyllningar grupperades exempelvis till grav. Sammanlagt dokumenterades 82 stratigrafiska objekt och 18 grupper.

Data från undersökningen har lagrats i en intrasisdatabas, som förvaras på Malmö Museer. Dessutom upprättades fem planritningar (skala 1:20) och sex sektionsritningar (skala 1:20), som finns arkiverade i Malmö Museers antikvarisk-topografiska arkiv (arkivnummer MMA G 032:010).

Fyndinsamlings- och registreringsprinciper

Alla fyndkategorier, med undantag av djurben vars förekomst noterades i lagerbeskrivningar, registrerades i Intrasis. Materialet relaterades, så långt det var möjligt, till stratigrafiska objekt. Likaså noterades material, sakord, vikt och antal. Fragment av vad som bedömdes tillhöra samma kategori och som samlats in från samma stratigrafiska objekt tillfördes en gemensam fyndpost. Spik och oidentifierade metallföremål har inte magasinerats. Keramiken har klassificerats i enlighet med Broberg och Hasselmos godstypologiska schema (1981). I övrigt har kärlyp, kärldel, mynningsform, ytbehandling och dekor noterats.

Sammanlagt tillvaratogs 207 fynd fördelade på 83 fyndposter (jfr fyndredogörelse nedan). Dessa finns magasinerade i Malmö Museers magasin med inventarienummer MK 286.

Undersökningsresultat

Totalt upptogs och övervakades 37 schakt med en yta av 618 m². Detta motsvarar ca 14 % av det 4 330 m² stora undersökningsområdet. I samtliga fall utom två rörde det sig om byte eller reparation av befintliga ledningar, vilket innebar att schakten omfattades av mark som helt eller delvis varit uppgrävd. Tretton av schakten innehöll bevarade äldre lämningar. Vid undersökningen registrerades 82 stratigrafiska objekt samt 207 fynd fördelade på 83 fyndposter. De påträffades lämningarna var tillkomna från och med 1200-tal till 1600-tal.

- I tre schakt framkom fyllnadslager från utvidgningen av stadsområdet söderut.
- I fyra av schakten framkom bärlager, sättsand, kalkbruks- och tegelkross-beläggning samt träbroläggningar.
- I ett av schakten framkom grundstenar till en byggnad som var äldre än Kalendegatans nuvarande sträckning.
- Fem av schakten berörde S:t Petri kyrkogård. I dessa framkom sammanlagt tio gravar.
- I ett schakt fanns bevarade lämningar efter Klockarehuset.
- I ett av schakten framkom en tröskelsten och en stenläggning till en äldre västportal till S:t Petri kyrka. I denna hade två nästan hela och två fragment av äldre gravhällar använts som beläggning.

Schakt	Area (m ²)	Bottensand (m ö.h.)	Kulturlager-tjocklek (m)	Moderna fyllnads-massor (m)	Kommentarer
4	16,5	-	> 0,95	0,85	Fyllnadslager från utvidgningen av stadsområdet, mindre område med bevarade lämningar (0,2 m långt)
5	21,8	-	> 0,4	0,8	Kulturlager, gatulämningar, mindre område med bevarade lämningar (0,3 m)
9	18,5	1,1	0,8	1,1	Fyllnadslager från utvidgningen av stadsområdet, äldre brandlager
10	6,5	-	> 0,2	1,8	Fyllnadslager från utvidgningen av stadsområdet
22	8,9	1,8-2,0	1,3	0,8	Gatulämningar, mindre område (0,3 m)
23	9,5	-	< 0,2	1,8	Gatulämningar, fragmentariska bevaringsförhållanden
24	14,4	2,8-2,9	0,5	0,7	Kyrkogård, 2st fragmentariskt bevarade gravar
25	15,5	2,2	0,5-0,7	1-1,2	Kyrkogård, 3 st fragmentariskt bevarade gravar
27	2,8	2,9	0,8	0,4-0,6	Kyrkogård, 5 st gravar, kyrkogårdsmur
33	22,9	21,-2,3	0,8	0,8-1,1	Grundstenar, gatulämningar (0,8 m tjockt kulturlager)
34	26,3	1,8	-	-	Kulturlager
35	3,9	2,2	1,2	1	Klockarehuset, kyrkogårdsmur och kyrkogård, 1 st. grav
37	9,2	-	> 0,5-0,8	0,2-0,5	Kyrkogård och torn, 4 st. gravhällar (inga gravar)

Tabell 2. Schakt med bevarade äldre lämningar.

FYNDMATERIALET

Vid undersökningen tillvaratogs 207 fynd fördelade på 83 fyndposter (jfr tabell 3). Till detta kommer 11 skelett eller delar av sådana från lika många gravar. Materialet fördelas i två kategorier. Dels lösfunna skelettdelar, skelett från intakta gravar, samt gravhällar från kyrkogårdsområdet, dels fragment av bruksföremål. Fynden påträffades i tre av schakten (schakt 27, 35, 37), belägna i eller i närheten av kyrkogården.

Material	Sakord	Vikt (g)	Antal
Ben	Avfall	1443	-
Ben	Bearbetat	9	1
Ben	Fiskben	-	1
Ben	Knapp	-	1
Ben	Skelettdelar, lösfynd	330	-
Bergart	Gravhäll	-	2
Bergart	Gravstensfragment	-	1
Glas	Fönsterglas	2	2
Keramik	Kakel	3418	54
Keramik	Skärva	829	92
Läder	Odefinierat	5	1
Metall	Järn- och slaggdelar	1069	22
Metall	Nit	21	1
Metall	Obestämt	61	6
Metall	Spik	161	9
Organiskt material	Tagel	15	1
Tegel	Tegel, (bl.a. glaserat golvtegel, profiltegel)	19767	13
Totalt		27130	207

Tabell 3. Tillvaratagna fynd vid undersökningen.

Bruksföremålen domineras som brukligt av keramik (92 skärvor). Diverse metall- och benföremål påträffades även. Dessa föremål framkom antingen i den omrörda kyrkogårdsfyllningen eller i anslutning till lämningarna efter Klockarehuset (schakten 27 och 35). I dessa huslämningar framkom även ett rikligt material av svart- och grönglaserat kakel och pottkakel (54 intakta plattor och skärvor), samt glaserat golvtegel och profiltegel.

Kärtyyp	Godstyp	Vikt	Antal skärvor
Kanna	BII:1	77	2
Kärl	BII:1	46	12
Kärl	BII:3	48	4
Trefotsgryta	BII:3	52	2
Fat	BII:4	88	5
Fat/skål	BII:4	49	5
Kärl	BII:4	262	39
Trefotsgryta	BII:4	26	1
Kärl	BIII	25	4
Kärl	CI:1	7	2
Flaska	CII:1	14	1
Kanna	CII:1	3	1
Kanna	CII:2	40	5
Kärl	CII:2	31	7
Kärl	Jydepotta	61	2
		829	92

Tabell 4. Det tillvaratagna keramikmaterialets fördelning på godstyper.

Keramikmaterialet

Keramikmaterialet har klassificerats enligt Broberg- och Hasselmos godsklassificeringssystem (1981). De typer som förekommer i materialet är äldre glaserat rödgods (BII:1), som dateras till perioden från slutet av 1100-talet till omkring år 1400, rödgods (BII:3), yngre glaserat rödgods (BII:4), protostengods (CI:1), stengods (CII) samt Jydepottor. Det äldre rödgodset och protostengodset är högmedeltida typer, och förekom från slutet av 1100-talet till omkring 1400 respektive under loppet av 1300-

talet (Brorsson 2005, 2009). Det yngre rödgodset introduceras på senmedeltiden. Under perioden från 1400-tal till 1600-tal, då godstypen är den vanligast förekommande, är trefotsgrityorna de vanligaste kärlden. Därefter dominerar käriltyper som skålar och fat. Stengodset förekommer från 1400-tal och framåt.

KALENDEGATAN

I de södra delarna av Kalendegatan påträffades dels fyllnadslager från utvidgningarna av stadsområdet söderut jämte indikationer på avröjning av vad som funnits i området tidigare. I dess centrala- och norra delar framkom sättsandslager till stenläggningar, och möjligen även lämningar efter broläggning. Dessutom, invid de sydöstra delarna av kv. S:t Knut, påträffades grundstenar efter en byggnad som varit i bruk före det att Kalendegatan anlades.

Gatans södra delar

I de södra delarna av Kalendegatan, vid korsningen mot Baltzarsgatan, framkom äldre lämningar i tre av schakten (schakt 4, 9–10). Bevaringsförhållandena var mindre gynnsamma. Endast fragmenterade delar mellan moderna rörschakt eller under omfattande moderna fyllnadsmassor kunde konstateras. Det som trots allt dokumenterades bestod av humösa och gödselbemängda lager, samt i stratigrafiernas ovanliggande även av lager med kalkbruk och tegelkross. I det mest sydligt belägna schaktet (schakt 4) påträffades även ett brandlager. Några spår efter sättsand eller gatubeläggningar påträffades inte. Inga fynd tillvaratogs.

Under medeltid och tidigmodern tid var området beläget i stadens södra periferi, i nära anslutning till vallgrav och den del av Rörsjön som benämndes *Kragevig*. Möjligen representerar lagren de arbeten som företogs för att utvidga stadsområdet. Observationerna av yngre rödgoods i ett av lagren ger ingen närmare tidsangivelse för när dessa arbeten ägt rum. Brandlagret (schakt 9), som fanns nederst mot botten-sanden, bör ha tillkommit i samband med avröjningen av området (av växtlighet och/eller bebyggelse).

Schakt	Höjd (m ö.h.)	Lagerbeskrivning
4	3,10	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	2,25	Brunt, humöst fyllnadslager.
	1,70	Kompakt gödsellager med djurben och trärester (ej tillvarataget).
	1,50	Lager med kalkbruk och tegelkross.
	1,30	Kompakt gödsellager med mycket träflis och pinnar samt djurben. En bit läder.
9	3,00	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	1,90	Lager med kalkbruk, ca 0,1 m tjockt.
	Därunder	Humöst lager, tunt.
	1,80	Brandlager med träkol, ca 0,05 m tjockt.
	1,75	Brunt humöst lager som sträckte sig ner till botten-sanden. 0,65 m tjockt.
	ca 1,10	Bottensand
10	3,10	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	1,30	Brunsvart gödsellager.

Tabell 5. Beskrivning av lämningar i de södra delarna av Baltzarsgatan.

Gatans centrala- och norra delar

I Kalendegatans mellersta och södra delar, från Hippodromteatern till korsningen mot Sjalbod- och Kyrkogatorna, framkom lämningar i sammanlagt fyra schakt (schakt 5, 22-23, 34).

Lämningarna i det södra schaktet (schakt 5) var snarlika de som observerades i de södra delarna av gatan. Nederst fanns ett gödselbemängt humöst lager. Detta överlagrades av ett grått sandigt lager, som innehöll både kalkbruk och tegelkross. Möjligen kan detta representera en marknivå. Det hade inte karaktär av sättsand, och bör då antingen ha utgjort själva gatubeläggningen, eller fungerat som underlag till en

bröläggning. Sandlagret överlagrades av ytterligare ett gödligt humöst lager. I detta observerades skärvor av yngre rödgods (tillvaratogs inte).

I ett av schakten (schakt 22), beläget vid korsningen mot Kompanigatan, framkom två sättsandslager. Här påträffades även multnade trärester, som möjligen kan ha varit en bröläggning. Under dessa fanns närmare en halv meter tjocka gödselbemängda lager. I ett av de i norr anslutande schakten (23) framkom endast lämningar efter de lägre belägna gödsellagren.

Schakt	Höjd (m ö.h.)	Lager
5	3,40	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	2,20	Humöst gödsellager. Innehöll yngre rödgods, möjligen senmedeltida.
	1,90	Grått lager med kalkbruk, sand och bitar av tegel.
	Ca 1,80	Kompakt gödsellager. Undersökning med markundersökningskäpp på flera punkter i detta lager visade att det fortsatte ca 0,2 m ner, därefter blev det tvärstopp, vilket eventuellt kan tyda på att det fanns sten på denna nivå.
22	3,90	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	3,10	Gulbeige/grå sand.
	2,70	Ljusgrå sand.
	2,60	Multnade trärester, tunt lager.
	2,60	Gråbrun humös sand med torv, gödsel och trärester.
	2,40	Mörkgrått, nästan svart gödligt lager med mycket småsten. Innehåller även träpinnar och djurben.
	2,10	Bottensand
23	3,90	Gatunivå
		Moderna fyllnadsmassor.
	2,10	Svart gödsellager.

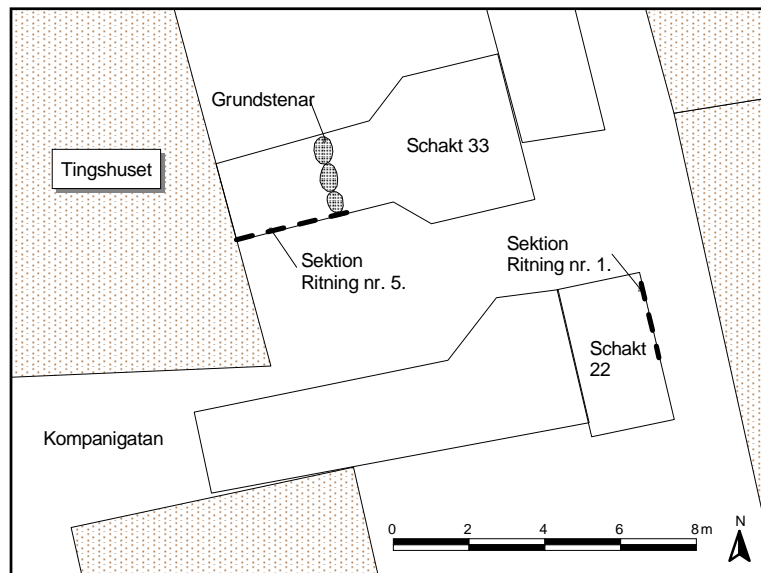
Tabell 6. Beskrivning av lämningar i de centrala- och norra delarna av Baltzarsgatan. Schakt 34 övervakades endast sporadiskt, då ett annat samtidigt schakt (35) krävde all uppmärksamhet. Längst i väster iaktogs tjocka mörkgråa kulturlager nära botten.

Byggnadslämningar och gatunivåer

I anslutning till dessa båda schakt, vid nuvarande tingshuset, framkom bebyggelselämningar (schakt 33). Den östra, bredare delen av schaktet innehöll endast moderna fyllnadsmassor. I den västra, smalare delen av schaktet sträckte sig de moderna fyllnadsmassorna ned till ett djup av 0,8–1,1 m. Därunder fanns orörda lager till ca 0,2–0,3 m bredd längs schaktets kanter, ned till bottensanden. I dessa delar framkom en nordsydligt orienterad stenrad som möjligen varit en grundmur.

Stenraden (K50182) hade samma riktning som gatan och stenarna var minst fyra till antalet. Den största mätte ca 0,7 x 0,4 x 0,4 m och de befann sig på ca 1,3 m djup under markytan, d.v.s. vid ca 2,6 m ö.h. Eftersom de befann sig mitt under en betongkylvert kunde de inte undersökas, men en sten kunde dokumenteras i den södra schaktväggen. De övriga stenarna har digitaliserats i ungefärligt läge.

I den södra schaktväggen fanns orörda kulturlager från ett djup av ca 1 m under markytan och ned till bottensanden, förutom intill byggnaden i väster. Under några lager sand fanns ett 0,1–0,3 m tjockt mörkgrått gödsellager, liknande de lager som påträffats i andra schakt i gatan, bl. a. schakt 22. Gödsellagrets överkant låg på ca 2,6 m ö.h. och det sträckte sig fram till och överlagrade stenraden i öster. I lagret påträffades en skärva äldre rödgods (BII:1, ej tillvaratagen), vilket tyder på en högmedeltida datering för såväl gödsellagret som syllstenarna. Under gödsellagret fanns humös sand och därunder bottensanden på en nivå mellan ca 2,1–2,3 m ö.h. Intill syllstenarna i väster fanns två mindre sandiga lagerfragment, som varit delar av husets golv.

Figur 5. Grundstenar i schakt 33. Skala 1:200.

Syllstensraden låg ca 3 m ut i gatan från kv. S:t Knut. Troligt är att byggnaden har hört till detta kvarter och att bebyggelsen under äldre tid sträckt sig längre österut och Kalendegatan varit smalare. Kvarterets östra begränsning kan med säkerhet fastställas från 1400-talet, möjligen redan under 1300-talet, utifrån placeringen av *Kalendegatskällaren* (jfr Lekholm 1958; Rosborn 1984: 34; jfr figur 4).

S:T PETRI KYRKOÅRD

Fem av schakten (24–25, 27, 35, 37) berörde de västra delarna av S:t Petri kyrkogård. Av dessa påträffades gravar i fyra, delar av kyrkogårdens begränsning i två samt delar från fyra sekundärplacerade gravhällar i ett av schakten.

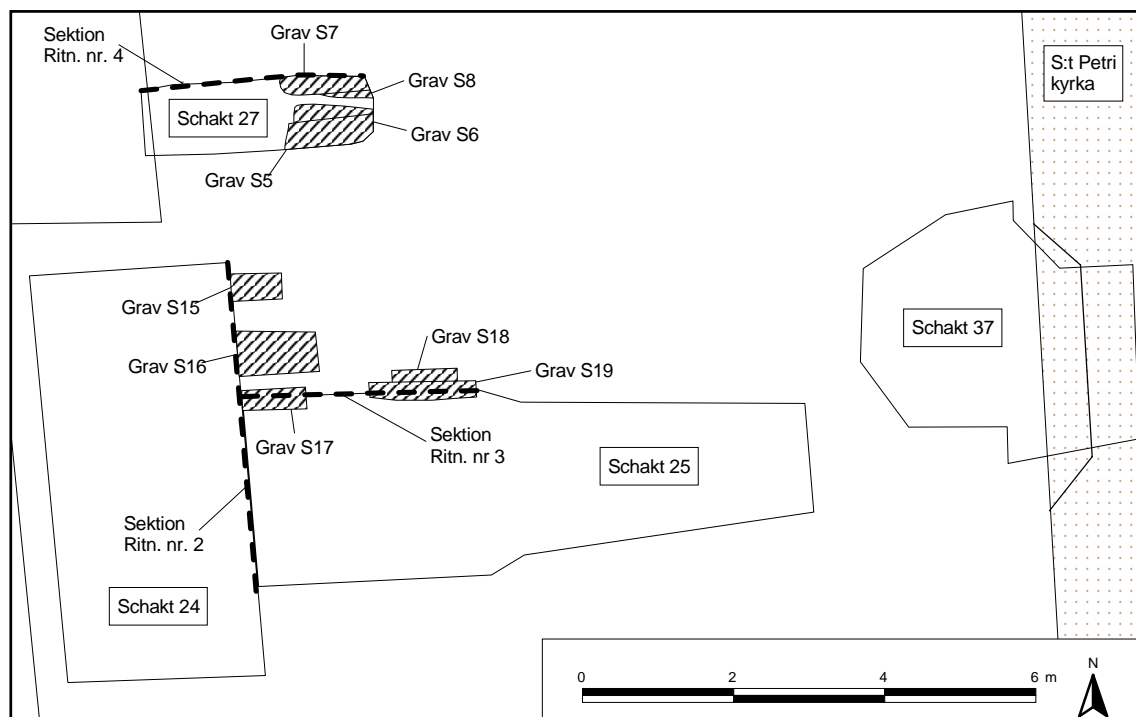
Gravar

Tio gravar påträffades i fyra av schakten (schakt 24–25, 27, 35). Dessutom framkom ytterligare en gravliknande nedgrävning utan skelettdelar i fyllnadslagret (schakt 24). I flera fall var bevaringsförhållandena mindre gynnsamma (schakt 24, 26). Gravarna var endast bevarade i schaktväggar, och i övrigt söndergrävda vid nedläggning av de ledningar som förnyades vid föreliggande övervakning. Bevaringsomständigheterna medförde att armställningar kunde observeras i två fall. Minst tre av individerna hade gravlagts i kista, vilket kunde konstateras i form av in-situ-bevarade spik och/eller kistfärgning.

Grupper	Stratigrafiska objekt	Skelett (id)	Schakt	Armställning	Kommentar
Grav (S 5)	272, 100009, 100034	279	27	C	Kista, beslag
Grav (S 6)	100013, 100035	100011	27	C	Stengods (CII) i fyllnadslagret till graven. Nedgrävd i bottensanden.
Grav (S 7)	275, 100007, 100008, 100032	100012	27	-	Kista, beslag
Grav (S 8)	100018, 100033	100015	27	-	
Grav (S 9)	50132, 100026	378	35	-	Kista
Grav (S 15)	50103, 100027	100016	24	-	Barngrav, nedgrävd i bottensanden
Grav (S 16)	50108, 100028	100017	24	-	Nedgrävd i bottensanden
Grav (S 17)	50113, 100029	100018	25	-	
Grav (S 18)	50118, 100030	100019	25	-	
Grav (S 19)	50124, 100031	100020	25	-	

Tabell 7. Dokumenterade gravar i de västar delarna av S:t Petri kyrkogård.

I det mest nordligt belägna schaktet (27) fanns de mest gynnsamma bevaringsförhållandena. Till stor del bestod lämningarna dock av kyrkogårdslager, som tillkommit genom kontinuerliga grävningsarbeten, varför den översta biten schaktades bort med maskin. De lägre liggande lämningarna undersöktes för hand. I schaktet framkom fyra gravar, ett dike och två stolphål (jfr nedan kyrkogårdens begränsning), som undersöktes samt dokumenterades i plan. Den norra schaktväggen ritades i sektion.

Figur 6. Gravarna i schakten 24, 25 och 27. Gravarna i schakten 24 och 25 har markerats med uppskattad utbredning. Skala 1:100.

Begravningarna hade gjorts efter det att kyrkogårdsmuren anlagts, när den var i bruk. Två av gravarna (S5, 7) låg på en högre nivå än de övriga (S6, 8). Deras respektive begränsningar var överlag svåra att urskilja då fyllnadslagren hade samma innehåll som det kringliggande kyrkogårdslagret.

Botten av den södra av de båda äldsta gravarna (S5) fanns på 2,75 m ö.h. Skelettet var komplett och det mesta av det tillvaratogs från huvud till höft. Resterande delar stack in i schaktväggen åt öster. Rester av kistan var tydligt urskiljbara, den var 0,40 m bred. Flera järndelar hörande till kistan fanns bevarade, beslag vid kistans hörn, gångjärn och tre stora handtag som mätte 0,2 m i bredd. Liknande kisthandtag har påträffats vid en tidigare undersökning i S:t Petri kyrkogård och då daterats till 1600-1700-tal (Andersson & Jönsson 1996). I den underliggande graven (S6) var nedgrävningsskanterna tydligt identifierbara eftersom denna nådde ner till bottensanden (2,3 m ö.h.). Skelettet var komplett, men stack in i östra schaktkanten. Allt ned t.o.m. lårbenen tillvaratogs. Skelettet befann sig på ca 2,5 m ö.h. I fyllnadslagret tillvaratogs en skärva stengods. Båda individerna var gravlagda med armarna på höften, i armställning av typ C (jfr Kieffer-Olsen 1993). Skelettet i den övre av de något mer nordligt belägna gravarna (S7) fanns huvudsakligen i schaktväggen, och kunde därför inte dokumenteras. Däremot syntes en kistfärgning, och ett järnbeslag tillvaratogs. Den underliggande graven (S8) var mindre väl bevarad. Skelettet var inte komplett, bl. a. saknades huvudet, som eventuellt bortgrävts i samband med grävningarna för den yngre graven. Ett lager med kalkbruk fanns utbrett längs med botten av nedgrävningen (2,3–2,4 m ö.h.), vilket indikerar att graven preparerats före- eller i samband med begravningsceremonin. Armställningar av typen C förekommer framförallt under 1400-tal, samt en bit in i 1500-tal (Kieffer-Olsen 1993). Tillsammans med stengodsskärvan indikerar detta att den äldre gravnivån tillkommit under slutet av 1400-tal, och att den övre nivån tillkommit under det följande seklet.

Figur 7. Grav S 5,
schakt 27 från norr.
Foto: Håkan Nilsson.

Figur 8. Grav S 6,
schakt 27 från norr.
Foto: Håkan Nilsson.

Figur 9. Grav S 8, schakt 27
från söder. Foto: Håkan
Nilsson.

I de söderut angränsande schakten var bevaringsförhållandena mindre gynnsamma, då gravarna fanns i schaktväggarna. I det nordsydligt orienterade schaktet (schakt 26) upptäcktes gravar i schaktkanten. Deras västligaste delar var redan bortgrävda av moderna rörschakt. Kulturlagren bestod av omblandad och porös humös sand, som skapats genom de kontinuerliga grävningarna som ägt rum på kyrkogården. Fyllningen i gravarna hade samma karakteristika som detta kringliggande kyrkogårdslagret, varför nedgrävningskanter inte kunde urskiljas. Endast gravarnas nedersta del som nådde en bit ned i bottensanden kunde dokumenteras. De ben som rasade ned eller satt lösa i schaktväggen tillvaratogs. Den norra av de båda gravarna (S15) mätte endast 0,35 m i bredd och gick ned 0,4 m i bottensanden. Gravens botten låg på ca 2,4 m ö.h. Skelettdelarna kom uppenbarligen från ett barn. Ett kranium som eventuellt hör till denna grav hittades som lösfynd strax bredvid och tillvaratogs också. Den södra (S16) var 0,70 m bred och nådde 0,80 m ned i bottensanden. Gravens botten befann sig ca 2,0 m ö.h. Höftben, lårben och några andra ben tillvaratogs. Armställningar kunde inte dokumenteras.

Lämningarna var av liknande beskaffenhet fanns i det angränsande östvästligt orienterade schaktet (schakt 25). Längsdelarna av tre gravar framkom i den norra schaktväggen, och dokumenterades i sektion. Skelettdelar samlades in från schaktväggen. Ingen av gravarna togs fram i sin helhet och de var samtliga skadade av sentida ledningsgrävningar. Några ben tillvaratogs från varje grav, samt ett kranium från den östra.

En intakt grav påträffades (S 9) i kyrkogårdens sydvästra delar, intill Klockarehuset (schakt 35). Dess nedgrävning kunde inte urskiljas utan graven konstaterades först då själva skelettet framkom. Detta var inte intakt, då stora delar av dess bröstorg och armar hade grävts bort i samband med ledningsarbeten. Att en kista hade funnits indikerades av flera spikar vid gravens huvud- och fotända. Något trä fanns inte bevarat. Skelettet vilade direkt på grundstenarna till muren (och graven är således grävd efter det att muren uppfördes). Nedgrävningen måste ha gjorts omedelbart intill muren och då man träffat på stenarna har man stannat på den nivån. Kraniet befann sig på en höjd av ca 2,9 m ö.h. Det omkringliggande kyrkogårdslagret innehöll en del omrörda skelettdelar. Längst i nordöst vid schaktets botten låg flera kranier, troligen nedgrävda efter någon omgrävning av gamla gravar på kyrkogården. Då schaktet inte skulle grävas djupare fick de ligga kvar i fyllningen.

Figur 10. Grav S 9 med skelett intill kyrkogårdsmuren S 2. Från N. Foto Håkan Nilsson.

Kyrkogårdens begränsning

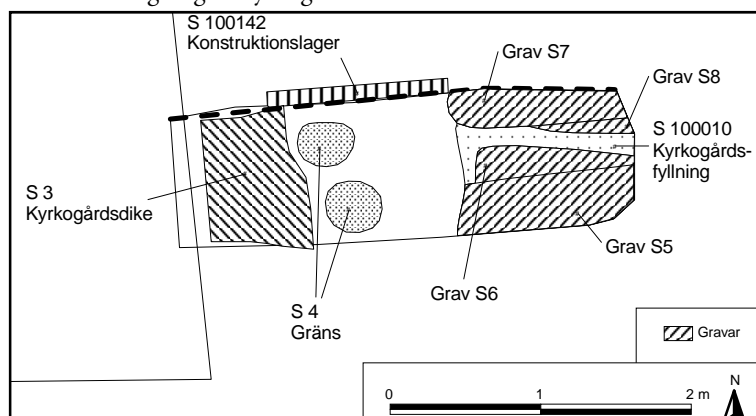
Lämningar efter kyrkogården framkom i dess västra delar, gentemot Görans Olsngatan (schakt 27), och i dess sydvästra del, gentemot Själbodgatan (schakt 35).

Gentemot Görans Olsngatan avtecknades de östra delarna av en nordsydligt orienterad, en meter djup, nedgrävning med lodräta kanter (K100023). De lodräta kanterna och dimensionen visar att det sannolikt varit nedgrävningen till en större konstruktion, sannolikt en kyrkogårdsmur (S3). Intill nedgrävningens kant fanns två stolphål (S4) som var grävda från samma nivå, vilka möjligen kan vara lämningar efter byggnadsställningar. Flera av fyllnadslagren har sannolikt varit primärfyllnader som varit belägna mellan muren och själva nedgrävningens kant (K250, 100002-4). I dessa påträffades ett förhållandevis rikt fyndmaterial, framförallt keramik. Fördelningen av godstyper (jfr tabell 8 nedan) tyder på att muren tillkommit under 1400-talet. Kyrkogårdsmuren är känd från äldre skriftligt material och avbildningar (jfr figur 21, 24). Tiden för dess anläggande har fram tills nu inte varit känd, men den revs under 1850-talet, en tid efter att kyrkogården togs ur bruk.

Material	Godstyp	Antal
Keramik	BII:1	13
Keramik	BII:3	2
Keramik	BII:4	4
Keramik	CI:1	2
Keramik	CII:1	2
Keramik	CII:2	6
Summa		29

Tabell 8. Keramikmaterial påträffats i primära fyllnadslagret till nedgrävningen till kyrkogårdsmuren.

Ett ca en meter brett område från nedgrävningens kant för kyrkogårdsmuren österut saknade gravar. Av de lager som tillkommit före gravarna (K100021) påträffades inga skelettdelar eller det karakteristiska kyrkogårdslagret, som skulle indikera att området varit kyrkogård. Massorna var sandiga och humösa, samt innehöll tegelkross. Endast en skärva rödgods utan glasering påträffades bland dessa lämningar, vilket inte ger något fundament till datering av när lagren tillkommit och använts. Ett av lagrens västerut nedåtsluttande botten kan möjligen uppfattas som en sluttande nedgrävningens kant som kan ha varit en föregångare till kyrkogårdsmuren. Datering av de intilliggande gravarna sammanfaller med byggandet av kyrkogårdsmuren, vilket skulle å andra sidan kunna betyda att denna uppförts som en del av en utvidgning av kyrkogården västerut.

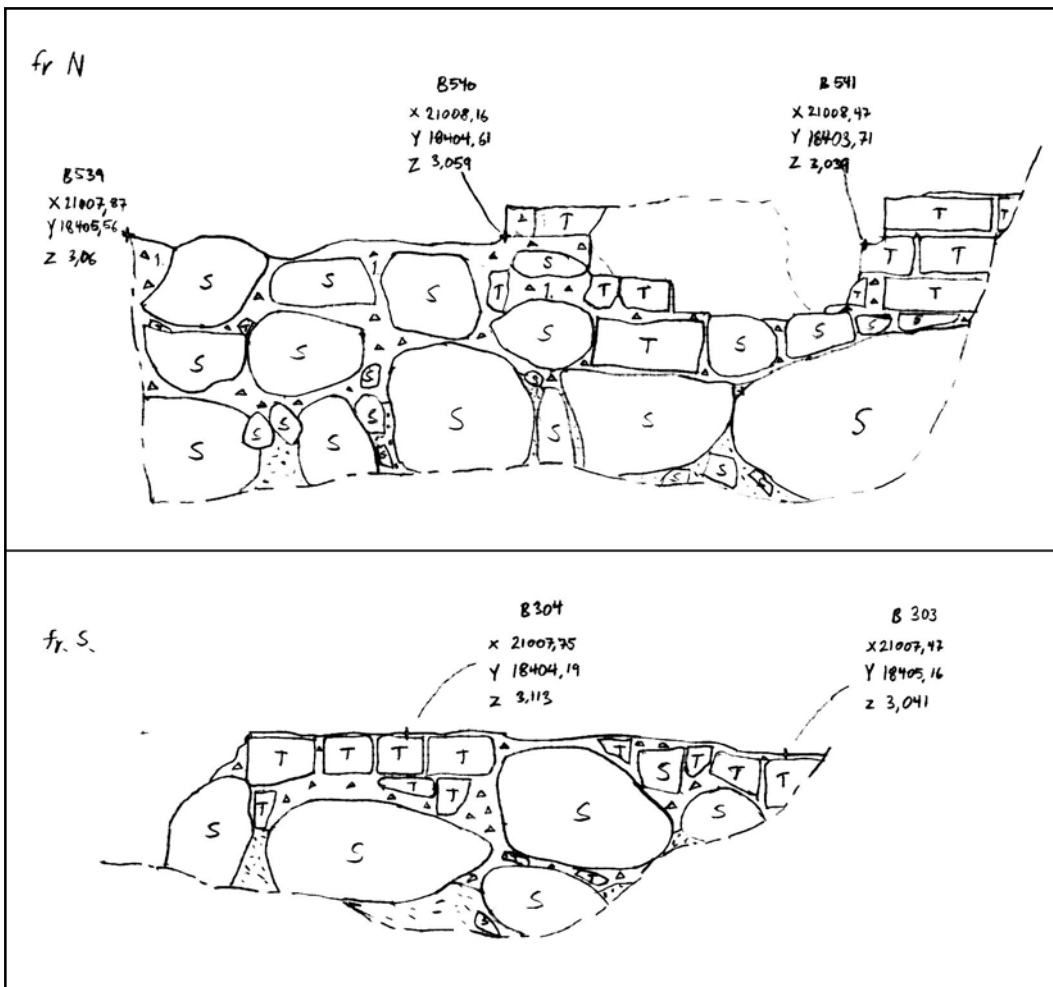

Figur 11. Lämningar i schakt 27. Skala 1:50.

När kyrkogårdsmuren tagits i bruk påfördes ett omfattande lager som innehöll rikligt med tegelkross och kalkbruk (K100142). Detta var utbredd över nedgrävningens kant till kyrkogårdsmuren och över fyllnadslagren till stolphålen, samt skuret av nedgrävningens kanterna till gravarna. Lagret, som uppenbarligen innehåller byggnadskomponenter från muren, markerar säkerligen en stig som funnits på kyrkogården.

Figur 12. Kyrkogårdsdiket S3 i norra schaktkanten, schakt 27, efter utgrävning, sett från sydväst. Foto: Berit Björhem.

Figur 13. Sektionsritning nr. 6. Muren S 2, från norr och söder. Skala 1:20.

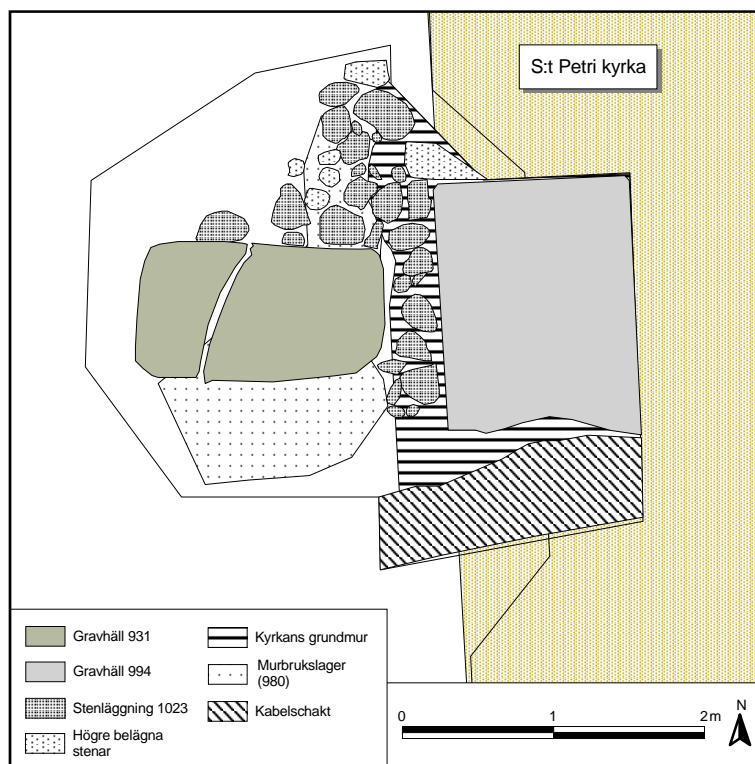

Kyrkogårdsmuren fanns till viss del bevarad i de sydvästra delarna av kyrkogården (schakt 35). Lämningarna bestod av grundmur (K573, 100024), dagermur (K602, 606, 624), samt nedgrävning (K613). Såväl kyrkogårdslager (K377) som delar tillhörande Klockarehuset var sekundära i förhållande till kyrkogårdsmuren. Utifrån schaktets läge, ca 10 m söder om S:t Petri kyrkas torn, ungefär i den gamla kyrkogårdens ytterkant, är det sannolikt att muren integrerats i de så kallade Själbodarna, där Klockarehuset var en av byggnaderna.

Muren var bevarad till en höjd av ca 0,7 m. Dess överkant var belägen på 3,0 – 3,2 m ö.h. Upp till tre skift tegel fanns bevarat av dagermuren, och därunder påträffades grundstenar av varierad storlek. Den största mätte 0,9 x 0,6 x 0,3 m och de minsta var ca 0,10 m i diameter. Teglet och även de övre grundstenarna var murade med kalkbruk. För lite av tegelmurverket fanns bevarat för att någon förbandsrytm skulle kunna konstateras, men förbandet var dock oregelbundet. Dagermurens bredd motsvarade två tegelstenars längd, d.v.s. 0,6 m. Tegelstenarna var av äldre storstensformat och mätte ca 0,28 x 0,13 x 0,08 m. Muren ritades i sektion från båda sidor (jfr figur 13), och har bevarats.

Gravhällarna

Direkt utanför S:t Petri kyrkas västra portal påträffades två gravhällar (schakt 37, K931, 994), samt fragment av ytterligare en (fynd 74). Schaktet grävdes i syfte att sänka marknivån utanför kyrkans port med ca 0,2 – 0,3 m. Gravhällarna och en stenlagd yta påträffades vid ett djup av endast 0,2 – 0,5 m under markytan. Den ena gravhällen, belägen närmast västportalen, var försedd med en inskription i minuskelstil och ett adelsvapen (Vapenhällen; K994). På den andra fanns ett bomärke (Bomärkeshällen; K931).

Figur 14. Lämningar i schakt 37. Skala 1:50.

Vapenhällen (K994) påträffades endast 0,2 m under markytan och var från början dold av en annan yngre gravsten med framsidan nedåt (fynd 74). Den var sekundärt placerad ovanpå grundmuren till kyrktornet (K1617), något upphöjd på en egen liten mur av stenar, tegelskrot och kalkbruk. Bruket gav ett modernt intryck, det var mjukt och hade något gulaktig färg. Kalkbruket i grundmuren, vilket troligen är medeltida,

var renare, vitare och mycket hårt. Kyrkportalen nuvarande utformning tycktes vara sekundär i förhållande till gravstenen. Under den synliga sockeln av granit bestod portalen av tre skift tegel sammanfogat med cementbruk. Detta sträckte sig dock inte ända ned till gravstenen utan den nedersta biten bestod av ganska löst kalkbruk, jord och tegelbrockor av olika storlek. Gravhällen har således varit tröskelsten i en äldre version av kyrkans västportal.

Vapenhällen var av ljusgrå kalksten och mätte 1,7 x 1,3 m. Tjockleken var 0,14 m och längs ytterkanterna fanns en rundad urtagning på undersidan. Förmodligen har den legat som ett lock på en sarkofag. Vapenhällen har tillvaratagits och finns på Malmö Museer.

Figur 15. Tvärsnitt genom vapenhällen (K994). Skala 1:20.

Hällen var sprucken i fyra delar, och den del som stack in under portalens sockel i norr hade spruckit i ytterligare tre mindre delar. Hällen var inte komplett, dess nederdel (söder) saknades.

Figur 16. Motiven (hjälm och vapensköld) på vapenhällen (K994).

Inskriptionen på gravhällen var anmärkningsvärt väl bevarad. I centrum fanns ett heraldiskt vapen bestående av vapensköld, hjälm och hjälmprydnad. I nordvästra hörn fanns ett runt fält med en evangelistsymbol, Matteus gestaltad som en människa, och i nordöstra hörnet skymtades ytterligare en delvis dold evangelistsymbol. En inskrift i minuskelstil löpte i en remsa längs de norra och östra sidorna mellan evangelisterna. Västra sidan saknade inskrift. Början på inskriften kunde ganska snart tydas som "Anno" varpå man alltså säkert kunde förvänta sig ett årtal. Fortsättningen doldes dock under sockeln, varför det var synnerligen angeläget att få fram denna del. Det var möjligt att få ut nästan hela stenen utom en hörnbit om ca 0,2 x 0,2 m vilken satt alltför långt in och var hårt inkilad.

Mellan gravstenen och grundmuren fanns en fyllning av blandat material. Den bestod av en del stenar i storleken ca 0,1 m, tegelbrockor, kalkbruk och huvudsakligen humös sand. Stenarna och teglet fungerade som stöd för gravstenen. Fyllningen togs bort med grävsked i förhoppningen att hitta några daterande fynd. Vad som framkom var en skärva fönsterglas och ett gravstensfragment med en liten bit inskription (fynd 74). Fragmentet var av mörk kalksten. Inskriptionen bestod av latinska bokstäver, förmodligen renässansutformade majuskler, vilket indikerar att den tillverkats under 1600-tal eller senare.

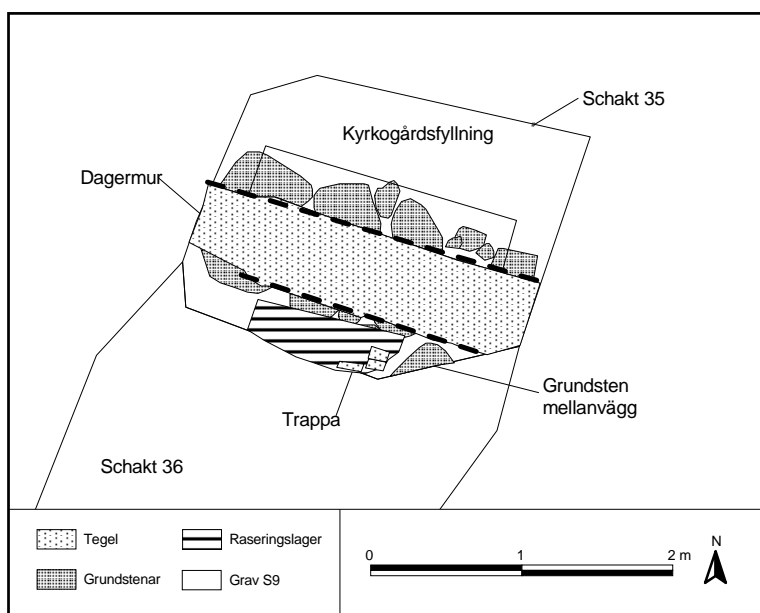
Figur 17. Gravhällen med bomärket (K931), sedd från väster.

Bomärkeshällen (K931) ingick som en del av samma stenläggning som Vapenhällen, den var med andra ord inte placerad på ursprunglig plats. Hällen lutade ganska markant nedåt åt väster liksom de stenar som låg norr om den och som troligtvis ingått i stenläggningen. Lutningen har möjligen orsakats av sättningar i den porösa sandjorden, kanske en följd av markarbeten och ledningsdragningar strax väster härom. Ett annat skäl till lutningen kan ha varit att den fungerat som ramp upp till portalen. Hällen, som var sprucken i två delar, var av mörk kalksten (1,65 x 0,9 m stor). Dess överyta var lätt rundad, och uppskattningsvis betydligt tjockare än Vapenhällen. Hällens enda ornamentik bestod av ett bomärke, inringat i en cirkel, som var placerad centralt på ovasidan. Själva bomärket var i grunden utformat med två parallella streck. I dess ovandel förbands dessa dels med ett tvärstreck, dels med två krysslagda dito. Bomärkeshällen finns bevarad på den plats där den upptäcktes.

KLOCKAREHUSET

Klockarhuset var en del av den långa med bodar som benämndes Själbodarna (och som givit gatan dess namn). Att döma av de mycket begränsade iakttagelser som kunde göras i schaktet (schakt 35), var huset byggt upp mot kyrkogårdsmuren (som beskrivits ovan).

Medan kyrkogårdslager präglade den stratigrafiska sekvensen norr om muren, var situationen annorlunda söder om densamma. Tyvärr rymdes endast en smal remsa av lagren intill murens sydsida inom schaktet, varför det dels var praktiskt svårt att undersöka dem, dels omöjligt att säga något om deras utbredning. De grävdes för hand så långt det var möjligt och de nedersta lämningarna dokumenterades efter att muren genombrutits med grävmaskin. Men tillräckligt fanns bevarat inom den begränsade undersökningsytan för att kunna konstatera att det rörde sig om fyllnadslager och delar av en inomhusyta i en byggnad.

Figur 18. Lämningar i schakt 35. Skala 1:50.

De första lagren som undersöktes utgjordes av utfyllnadslager (K359–360, 364); de översta bestod till stor del av raseringsmaterial, som innehöll såväl tegel och kalkbruk som lera och lerklining, de nedre av lera och sand. Alla lager sluttade nedåt mot söder och väster, troligen till följd av det varit fråga om sättningar i en större nedgrävning.

Därunder fanns ett slags stenlagd yta (K363) av blandat material, mest tegel men även natursten. Ytan var väldigt ojämn och spetsig och såg slarvig ut. Det är tveksamt ifall det rör sig om en stenläggning eller bara ännu en utfyllnad. Det borde hur som helst ha tillkommit efter byggnadens rivning. Möjligen kan det ha varit en gatu-beläggning.

Under stenläggningen fanns flera fyllnadslager, som innehöll rikligt med kakel-fragment, keramikskärivor och raseringsmaterial som glaserat golvtegel och formtegel (jfr tabell 9–10). I ordningen uppifrån och ned fanns ett mörkbrunt humöst lager (K100039), ett lager lera (K548), ännu ett mörkbrunt humöst lager (K100025) och därunder grå sand (K100022). Att så mycket kakel påträffades såväl i lagren över som under lerlagret, och dessutom kakel från samma tid, leder dock till slutsatsen att alla dessa lager egentligen är sekundära fyllningar med material från samma rasering.

Ett kalkbrukslager (K596) anades i botten av schaktet men kunde inte undersökas för hand då området mellan grundmuren och schaktväggen var alltför smalt, först efter det att muren genombrutits kunde lagret undersökas. Dess utbredning sammanföll med lämningar efter en trappa, som fanns i den östra schaktväggen (K643). Att det fanns en trappa bör innebära att huset har varit försett halvklällare, vilket förklarar varför så mycket utfyllnadsmaterial påträffades längre upp och varför så mycket sättningar uppstått. I nivå med trappans nederdelar påträffades ett lager som innehöll grå sand, möjligen ett sättsandslager till en borttagen golvbeläggning. Fynden av glaserat golvtegel, kan möjligen ha fungerat som beläggning i källaren.

Trappans nedersta del liksom bottensanden låg på 2,2 m ö.h. och i jämnhöjd med grundmurens undersida. Hur högt den dåtida markytan har legat har inte kunnat avgöras, men den kan som lägst antas ha varit i jämnhöjd med övergången mellan dagemur och grundmur, d.v.s. ca 3 m ö.h. Om källargolvet har legat strax över den påträffade bottensanden skulle nedgrävningen alltså ha varit minst 0,8 m.

Figur 19. Rester av trappa i schakt 35, sedd från norr.

I anslutning till kyrkogårdsmuren framkom en grundsten (K527), som var belägen intill och delvis ovanpå murens grundstenar. Grundstenen har lagts på plats efter det att kyrkogårdsmuren byggts, och bör ha fungerat som mellanvägg eller fundament till ett valv (vilket indikeras av formteglet som återfanns i fyllnadslagren). Några spår efter eventuell dagemur och dess anslutning i yttermuren kunde inte observeras. Förmodligen har en sådan (om konstruktionen varit lik yttermurens) legat öster om schaktbegränsningen. Detta medför att det svårigen med säkerhet kan avgöras huruvida grundstenen representerar en sekundär mellanvägg eller uppförande av en byggnad mot en befintlig kyrkogårdsmur. Det är heller inte klarlagt om grundstenen varit delar av ett valvfundament .

Datering

Klockarhuset omtalas första gången år 1549 (Rosborn 1984: 21). Det finns avbildat på Örngrens kartering av gravarna i S:t Petri kyrka och dess kyrkogård (figur 24),

men bör ha rivits först då kyrkogårdsmuren togs bort under mitten av 1800-talet. Fyndmaterialet som tillvaratogs i fyllnadslagren har deponerats i samband med att huset revs, och daterar såtillvida inte husets tillkomst. Dock bör raseringsmaterial ha kommit från huset, vilket inte minst allt kasserat byggnadsmaterial påvisar, och bör då spegla byggnadens brukstid.

Keramikmaterialet har huvudsakligen 1500- och 1600-talskaraktär, med fat tillverkade i yngre rödgods, stengods och jydepottor (jfr tabell 9). Till viss del kan trefotsgrytorna föras tillbaka till 1400-tal.

Godstyp	Kärltyp	Vikt (g)	Antal
BII:3	Kärl	8	1
BII:3	Trefotsgryta	52	2
BII:4	Fat	88	5
BII:4	Fat/skål	49	5
BII:4	Kärl	249	35
BII:4	Trefotsgryta	26	1
BIII	Kärl	25	4
CII:2	Kanna	28	2
CII:2	Kärl	16	3
Jydepotta	Kärl	61	2
Totalt		602	60

Tabell 9. Keramikmaterialet som påträffades i fyllnadslagren till Klockarehusets källare.

I raserings- och utfyllnadslagren i Klockarehuset framkom stora mängder kakel i större bitar. Såväl svart- som grönglaserade kakel förekom liksom enstaka bitar pottkakel.

Typ	Antal	Vikt (g)
Pottkakel	2	41
Rumpkakel, oglaserat	3	91
Rumpkakel, grön glasyr	36	2642
Rumpkakel, svart glasyr	13	644
Summa	54	3418

Tabell 10. Fördelningen av kakeltyper påträffade i fyllnadslagren till Klockarehusets källare.

En bit kakel (fynd 56) har med säkerhet kunnat identifieras med en känd kakeltyp (jfr figur 20, vänster). Plattan är grönglaserad, ca 6 x 5 cm stor, med dekoration i form av en upphöjd platta med text. Texten lyder "1574 HVW". Motivet återfinns som sista delen i en motivserie om minst tio stycken bilder, kallad "Mandens Levealdr". Serien visar olika scener ur en mans liv med början vid födseln och avslutas med den gamle mannens möte med döden. Mannen bär redan liksvepning och framför honom står Döden och visar ett timglas som runnit ut. Flera fragment från kakel ur denna bildserie är kända, såväl helt oglaserade som med mörkgrön eller svart glasyr (Liebgott 1972:27ff).

1574 avser ett årtal och HVW ska tolkas som upphovsmannens initialer, d.v.s. signaturen för den bildskärare som har framställt prototypen. Vissa motiv på kakel har kunnat spåras till förlagor i form av kopparstick. Bildskäraren har omvandlat den platta förlagan till en relief vilken sedan har gjutits av för framställandet av en form. Med hjälp av sådana formar har slutligen krukmakare framställt själva kakelplattorna genom pressning. Belägg finns för att kakelformar har sålts av tyska kakelverkstäder och motiven kunde på så sätt nå stor spridning (Liebgott 1972).

Ytterligare en signatur finns representerad i fyndmaterialet (fynd 65), i form av ett fragment från nedre vänstra hörnet av en grönglaserad kakelplatta (jfr figur 20, mitten). Motivet är en pelarbas i vars mitt bokstaven V är inskriven. Detta är en del av signaturen "VT" som förekommer på många kakel i Nordtyskland och Danmark. Den finns antingen i bildfältet eller i pelarbaserna med ett V till vänster och ett T till höger. Signaturen finns på alla kakel ur den så kallade "planetserien" och även på ett kakel som avbildar hertigen av Sachsen, eventuellt en del av en bildserie om tyska furstar. Dessa kakel härrör från tiden kring år 1550. Flera andra plattor (fynd 66) ser

också ut att kunna tillhöra "planetserien" eller "fursteserien". På dem syns delar av pelare och rundbågar samt fragment av textfält vilka alla är mycket lika kaklen av "VT".

På en av de andra plattorna som tillvaratogs (fynd 59), syns ett bevingat änglahuvud i övre vänstra hörnet, en bit av en rundbåge samt en utsträckt hand med en mantel hängande bakom (jfr figur 20, höger). Motivet har identifierats som en del av bildserien "Den förlorade sonen" som har omfattat minst åtta plattor och hör till samma tid som "Mandens levealdre", d.v.s. omkring år 1575 (Liebgott 1972:28f). Även andra kakelfragment (fynd 72) uppvisar stora likheter med "Den förlorade sonen". De har samma mörkgröna glasyr (som fynd 59) och den urskiljbara delen av motivet liknar det ovan avbildade, men är inte identiskt. Det är möjligt att de har hört till ett annat kakel med samma bildserie. En annan möjlighet är att de faktiskt hör till samma kakel. Kanske är det så att den övre delen av motivet, rundbågen och mannen i mantel, är detsamma på alla plattorna i serien och att fynden 59 och 72 kommer från ett kakel med annat nedre motiv.

Möjligen tillhör även andra av det tillvaratagna kaklet (fynd 70) serien "Den förlorade sonen". Det består av två svartglaserade fragment från nedre kanten och vänstra sidan. Inramningen och pelarna är mycket lika kaklet i figur 20 och ovannämnda fynd. Även det som är kvar av mittbilden liknar stilmässigt de andra men motivet är något annorlunda. Detaljerna är överlag mindre skarpa på detta kakel, något som kan bero på den annorlunda svarta glasyren.

Utifrån motiven kan det konstateras att både det svart- och grönglaserade kaklet bör ha tillverkats under mitten och slutet av 1500-talet. Brukligt är annars att grönglaserat kakel används före det svarta och det oglaserade (Gardelin 2002). Pottkaklet är dock den äldsta typen, och producerades redan under 1400-talet. Kakelmaterialet indikerar åtminstone att kakelugnar uppfördes i byggnaden under 1500-talet. Att döma av de olika typerna och färgsättningarna, bör det ha rört sig om flera ugnar.

Figur 20. Oglaserat kakel ur bildserien "Mandens levealdre", funnen i Studiestraede, Köpenhamn (vänstra bilden), grönglaserat kakel ur "Planetserien", funnen vid Gl. Roskilde Kro i Vridsløsemagle (mitten), samt oglaserat kakel ur serien "Den förlorade sonen", funnen i Hørsholm (höger). Från Liebgott 1972.

Utvärdering

Undersökningsresultaten visar på delvis andra möjligheter än vad som avsågs i de målsättningar som formulerades. Framförallt har detta berört S:t Petri kyrkogård och gravhällarna, samt äldre bebyggelse. Underlaget för att bedöma Kalendegatans och Göran Olsгатans ålder, kronologi, konstruktion och användning är skralt, liksom vad gäller noteringar om grundtopografin. Fokus kommer således att finnas på utvärderingar av bevarandesituationen, gatan och de byggnadslämningar som framkom, kyrkogården och dess begränsningar, samt vilka som begravts under gravhällarna och dess ursprungliga placeringar. I anslutning till detta återges fortlöpande *förslag till fortsatta antikvariska åtgärder*.

Tendensen i de bottenpografiska uppgifterna är visserligen mindre omfattande, men icke desto mindre antyder de att S:t Petri kyrka ligger på ett förhöjt parti. Bottensanden dokumenterades på 1,8 m ö.h. strax utanför tingsrätten och längre ner mot korningen gentemot Kompanigatan. Vid kyrktornet återfanns bottenvärdena på nivåer mellan 2,2 till 2,9 m ö.h.

BEVARINGSFÖRHÅLLANDENA

Bevarade äldre lämningar framkom i 13 av de 37 schakt som grävdes. Dess yta uppgick till ca 178 m², vilket motsvarar ca 28 % av den sammanlagda 618 m² stora arean. I huvuddelen av dessa schakt fanns endast fragmentariska lagerrester, ofta endast bevarade i schaktväggarna. Ytmässigt sammanhängande kulturlagerområden framkom i tre av schakten (schakt 27, 35, 37). Dessa förhållanden avspeglas även i djupet av de moderna fyllnadsmassorna. Vanligen, i de fall där det fanns bevarade äldre lämningar, uppgick tjockleken till mellan 0,8 och 1,1 m. I de schakt med de mest gynnsamma förhållandena var dess mäktighet endast 0,2 m.

Lämningarnas bevarandegrad var helt avhängig tidigare gatuarbeten och ledningsdragningar. Hur mycket som förstörts varierade kraftigt, från vattenledning som grävts ned till 2 m djup i endast 0,5 m breda schakt och dessutom stuckits under en grundmur utan att förstöra den, till stora (ca 60 m²) helt söndergrävda ytor med flera djupa brunnar.

Minst gynnsamma, och ur bevarandesynpunkt mest alarmerande, är situationen i Göran Olsгатan och i Kalendegatan (sträckan söder om Ärkebiskopshuset till Hippodromteaterns södra begränsning). I dessa delar upptogs stora schakt där det i princip helt saknades äldre lämningar (med undantag för en mindre del av schakt 5). Mest gynnsam är bevarandesituationen i anslutning till S:t Petri kyrka.

I de fall där hela kulturlagersekvensen, från bottensand till nuvarande gatubeläggning kunde konstateras uppgick kulturlagrens mäktighet till 0,8 och 1,3 m. Flera av dessa värden är uppmätta i schakt där de moderna fyllnadslagren var tämligen omfattande. I situationer där bevaringsförhållandena är gynnsamma, bör kulturlagren vara upp emot 0,5 m tjockare.

Schakten inom Kalendegatans gamla utbredning (själva gatan) innehöll lämningar av enklare karaktär; vanligen tjocka gödselbemängda lager. Däremot påträffades mer komplexa lämningar i de schakt som åt ett eller annat håll sträckte sig utanför gatans gamla utbredning: gravar, gravstenar och gränsmarkeringar på kyrkogårdsområdet väster om Petrikyrkan, huslämningar vid Själbodgatans kant och byggnadslämningar intill Tingsrätten och Hippodromen. Då gatans utbredning kan ha varierat och man inte säkert känner till den för hela tidsperioden bör man vara extra uppmärksam på schaktning i gatans utkanter. Iakttagelser av förändringar i tomtgränser och gatusträckning kan sedan vara till god hjälp vid framtida antikvariska bedömningar.

Vid många tillfällen inom denna undersökning uppstod problem med att dokumentera lämningar på grund av att de helt eller delvis täcktes av moderna rör eller kulvertar. Om någon typ av antikvarisk kontroll har skett då dessa rör lades ned har den bara gällt ned till det då aktuella schaktdjupet. Då man vid ett senare tillfälle

måste dra ledningar under dessa rör eller kulvertar blir upprättandet av tillfredställande arkeologisk dokumentation omöjlig. På så sätt har rören indirekt förstört alla lämningar även längre ned. Detta är ett antikvariskt problem som kanske inte tidigare har uppmärksammats tillräckligt.

Undersökningsresultaten visar att lämningarna är spridda i mindre fragmenterade områden. Om bedömningen är riktig, innebär det att möjligheterna till ny kunskap är begränsad. Inte minst medför schaktningsövervakningsförfarandet (följer befintliga ledningar i allt större schakt) till fragmentering av fornlämningen och begränsade möjligheter till att undersöka sammanhängande ytor (som kan generera mer kvalitativ information). I de fall där trots allt förhållandevis stora sammanhängande områden, eller sådana som trots fragmenterat bevaringstillstånd bedöms ha hög kunskapspotential, bör särskilda bevarandehänsyn göras. Detta gäller S:t Petri kyrkogård, Klockarehuset samt området från tingsrätten till Kompanigatan. Det bör även påpekas att bevarandesituationen i Görans Olsгатan är så begränsad att alla observationer av äldre lämningar är av stor vikt.

DET ÄLDRE GATUNÄTET OCH PROFANA BYGGNADSLÄMNINGAR

I Kalendegatan framkom mestadels gödselbemängda humösa lager. Dessa kompletterades på ett par platser av kalkbruks- och tegellager (schakt 5), av sättsand (schakt 22, 33), samt av broläggning (schakt 22). Utifrån sammanhanget bör gödsellagren, i likhet med förhållandena på Södergatan (jfr Heimer m. fl. 2007), ha konstruerats som bärlager till de ovan belägna beläggningarna. Tyvärr påträffades inga rester efter själva stenläggningarna. Men i de schakt där bottensanden noterades saknades den för det äldre stadsområdet så karakteristiska knadderstensbeläggningen (tätt packad småsten), som har påträffats i andra delar av gatan. Endast en gatunivå finns representerad i materialet. I lagren tillvaratogs endast en keramikskärva, vilket pekar mot att den äldsta gatunivån i området strax utanför tingsrätten konstruerats efter högmedeltid (schakt 33). I övrigt finns inga indikationer på när gatunivåerna anlagts. Mot bakgrund av kunskapsläget är det angeläget att utröna Kalendegatans ålder och konstruktion (även Görans Olsгатans dito).

I detta område (schakt 33) framkom även grundstenar till en bebyggelse som var äldre än Kalendegatans nuvarande sträckning. Eftersom det närmast västerut belägna kvarterets (S:t Knut) fasadliv kan fastställas utifrån Kalendegatskällaren, innebär detta att gatans nuvarande sträckning i dessa delar kan tidsfästas till 1300- och 1400-tal. Grundstenarna utgör m.a.o. lämningar efter en för Malmöförhållande mycket tidig bebyggelse, som har raserats när området stadsplanerades. Utifrån den bevarade källarens datering i kombination med fyndet av äldre rödgods i det överliggande gödsellagret, antyder att detta har ägt rum någon gång under perioden från 1200-tal till 1400-tal. I grannkvarteret von Conow, på andra sidan gatan, framkom lämningar efter bebyggelse från 1200-talet (Reisnert 1993, 1994). Möjligen representerar grundstenarna i Kalendegatan en samtida bebyggelse. Mot bakgrund av att lämningarna i den södra schaktväggen föreföll vara välbevarade, är det av yttersta vikt att bevara och/eller ha en mycket hög ambitionsnivå vid eventuella arkeologiska insatser i detta område.

Endast en mindre del av Klockarehuset undersöktes. Utifrån det bristfälliga underlagsmaterialet bör huset ha byggts upp mot kyrkogårdsmuren. Det kunde även konstateras att huset fanns under 1500-talet, och inte minst antyder den kronologiska spännvidden i fyndmaterialet att det även byggdes under detta århundrade. Bedömningarna vilar dock på svag empirisk grund, och bör i det följande betraktas som hypoteser eller utgångspunkter för vidare undersökningar. Eventuella sådana bör även vara inriktade på att klargöra husets utbredning och konstruktion, samt eventuella föregångare.

KYRKOGÅRDEN

I kyrkogården framkom sammanlagt tio intakta eller fragmenterade gravar. Av dessa kunde armställning konstateras i två fall och det fanns belägg för att kistor använts vid

tre av begravningarna. Dateringsunderlaget var likaledes skralt. Armställningarna, som var av typ C, antyder att dessa båda individer gravlagts under senmedeltid. Järnbeslag tillvaratogs från två av kistorna. Utformningen av dessa tyder på att begravningarna ägt rum under 1600-tal.

I två av schakten framkom lämningar efter kyrkogårdsmuren. I de västra delarna, ut mot Göran Olsгатan, fanns endast själva nedgrävningen till muren bevarad. I ett av de primära fyllnadslagren tillvaratogs dock en mängd keramik, som pekar på att anläggningsarbetena utfördes under 1400-talet. I de sydvästra delarna fanns själva murverket, i form av grund- och dagermur, bevarade. Muren var uppförd i tegel (något förband kunde inte konstateras) och var ca 0,6 m bred. Ur dateringssynpunkt kunde det endast klargöras att muren uppförts före 1500-talet.

Kunskapen om kyrkogården är begränsad. Endast mindre undersökningar har tidigare genomförts (jfr figur 4). Från 1800-talet finns notiser om rester efter kyrkogårdsmuren gentemot Göran Olsгатan och Själbodgatan jämte skelett i dessa områden (MMA 45:01, 45:05). Arkeologiska undersökningar har även gjorts vid kyrkans numera rivna sakristia (45:03), det likaledes raserade benhuset (45:16) samt på kyrkans sydsida (45:16). I båda dessa fall dokumenterades begravningar som gjorts under medeltid och tidigmodern tid (med fynd av närmast identiska järnbeslag från 1600-talet). Men den mest substantiella undersökningen gjordes strax nordost om schaktet vid Klockarhuset (MMA G58:05).

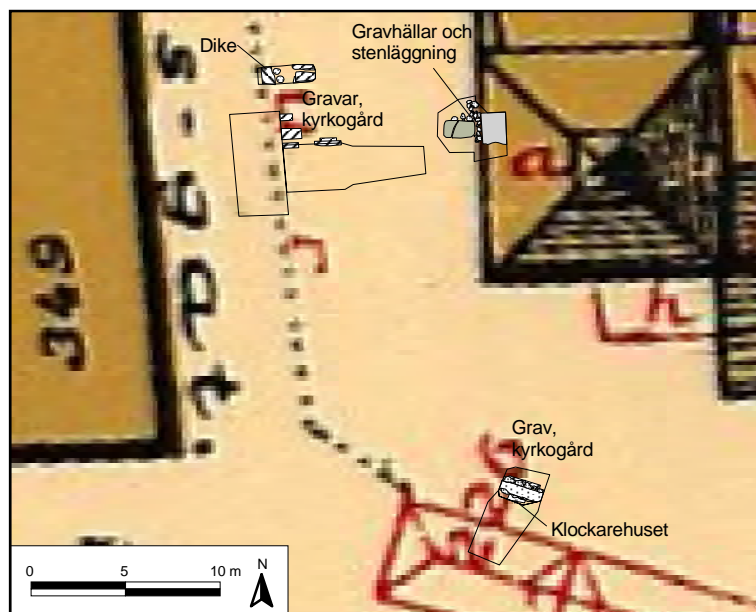
Arkivnr	lakttagelse
45:01	Uppgifter från år 1919 om att murgrunder och skelett påträffats vid grävningarbeten i Göran Olsгатans östra delar
45:03	Dokumentation av gravar i S:t Petri kyrkas rivna sakristia år 1949. Uppgifter om kistor, kistbelsag, skelett.
45:05	Anteckningar i samband med ledningsgrävningar år 1962. Uppgifter om kyrkogårdsmuren (samma som dokumenterades vid föreliggande undersökning), samt begravningar från 1700-tal (kistor med järnbeslag).
45:06	Utgrävning år 1968 av benhuset (i den östra delen av tornets södra vägg). I benhuset, som uppfördes under 1600-tal, placerades skelettdelar som inte fick plats på kyrkogården. Under golvet fanns medeltida gravar.
45:10	Utgrävning på S:t Petri kyrkoplan år 1980. Uppgifter om gravar, samt kistor med beslag.
45:11, 45:13, G58:05	Utgrävning år 1982 i samband med ledningsgrävningar. Tolv till tretton nivåer med 98 gravar från perioden 1200/1300-tal till 1700-tal.
45:12	Utgrävning i kyrkan. Fynd av gravhällsfragment.
45:16	Utgrävning år 1996 i samband med ledningsdragningar. Fynd av sex gravar från perioden 1400-1500-tal till 1600-1700-tal. Kistor med beslag.

Tabell 11. Arkeologiska observationer i S:t Petri kyrkogård. Arkivnummer från Malmö Museers antikvarisk- topografiska arkiv (MMA).

Vid undersökningen år 1982, som endast omfattade en yta av 6 x 5 meter, framkom tretton eller fjorton lager eller nivåer med sammanlagt 95 gravlagda individer (Nyberg 1990). De äldsta gravläggningarna, där armarna vilade längs med kroppen (armställning typ A), gjordes så tidigt som mellan 1200- och 1300-tal. De översta individerna var gravlagda i kistor försedda med den typ av beslag som kunde konstateras vid föreliggande undersökning. Förutom gravar framkom även, i schaktets södra delar, dels lager med kalkbruk och tegelskrot, dels en stenrad. Vid tillfället uppfattades detta som lämningar efter kyrkogårdsmuren och Själbodarna. Denna ansågs, utifrån oklara kriterier, vara anlagt under senmedeltid. Men murlämningarna som framkom vid föreliggande undersökning, både i de västra och sydvästra delarna av kyrkogården (schakt 27, 35), samt mindre begravningsfrekvens, visar snarare på att kyrkogården utvidgats. De fåtaliga dateringsindikationer som finns rörande den äldsta gravnivån i det västra schaktet, tyder på att detta gjorts under 1500-tal.

Sammanfattningsvis är således kunskapen om S:t Petri kyrkogård baserad på ett mindre antal ytmässigt begränsade undersökningar. Det finns tydliga belägg för att kyrkogården utvidgats i sydlig- och västlig riktning, men endast indikationer på när detta har ägt rum. Samtidigt förefaller bevaringsförhållandena, på ett generellt plan

vara gynnsamma. Det finns med andra ord stora möjligheter till ny kunskap om såväl befolkning, demografi, sjukdomar, begravningsritualer, m.m. vid eventuella vidare arkeologiska undersökningar av kyrkogården. Likaså bör kyrkogårdens begränsning utredas vidare. En viktig fråga är när utvidgningen utfördes. Vid 1980-talets undersökning konstaterades exempelvis att det blev allt tätare med gravar under 1400-talet, vilket skulle kunna relateras till kyrkogårdens utvidgning. En annan i sammanhanget väsentlig fråga är vilken utbredning den äldre kyrkogården hade. Hitintills har äldre kart- och planmaterial använts, men utifrån de nya resultaten åsyftar detta material den senare begränsningen. Slutligen bör det utrönas om den senare kyrkogårdsmuren är anlagd vid ett och samma tillfälle, eller om det är resultatet av kontinuerliga utbyggnader.

Figur 21. Schakten och lämningarna kring S:t Petri kyrka inlagda på A. U. Isbergs historiska karta från 1875. Sannolikt avser sträckningen av kyrkogårdsmuren den utbredning som kyrkogården hade efter utvidgningen, möjligen inledd under 1500-talet. Skala 1:400.

GRAVHÄLLARNA

Av de båda välbevarade gravhällarna har det endast varit möjligt att följa vem som varit begravd under den ena och var denna en gång ursprungligen varit placerad. Bomärket har inte kunnat identifieras. Det finns inte i Einar Bagers förteckning över kända bomärken i Malmö från 1500- och 1600-talen (Bager opubl.). Bruket att förse gravmonument med bomärken blev vanligt från och med 1300-talet i de nordiska länderna (Moltke 1960).

Vapenhällen

Med utgångspunkt från de välbevarade inhuggningarna på hällen kunde några av de saknade skärvorna från hällen identifieras i Malmö Museers samlingar, i medeltidsutställningen. Måtten på såväl själva stenen som inskriptionen och evangelistsymbolerna stämde överens, liksom minuskelstilen. Att inskriften på fragmenten i medeltidsutställningen dessutom slutade strax efter den nedre vänstra evangelisten, passade med att hela den vänstra sidan av stenen i porten saknade skrift. Hällens olika delar har ännu inte sammanförts, men ett fotomontage visar hur de har hört samman. Ett stycke av hällen inklusive ett stycke text och en del av en evangelistbild saknas alltså fortfarande.

Museets fragment påträffades vid en liten arkeologisk undersökning år 1982, i samband med att ett trägolv i den nuvarande sakristian bröts upp (MMA 45:12). Trägolvet hade tillkommit efter arkitekten Theodor Wählins renovering som

genomfördes under åren 1904–05, och låg något högre än stengolvet. Mellanrummet mellan golven hade fyllts ut med gravstensfragment, skelettresten och murbrockor. Förutom den här aktuella stenen tillvaratogs delar av två gravstenar från 1600-talet (Rosborn 1982).

Figur 22. Fotomontage. Gravstensfragmenten från Malmö Museer monterade på en bild av gravhällen i porten.

Inskriften

Inskriften är på latin och utförd i minuskelstil. Det äldsta kända daterade exemplet på minuskelinskrift i Danmark är från 1381, på Jakob Skaves gravsten i Ringsteds kyrka (Moltke 1960). På Gotland övergår man från majuskler till minuskler kring år 1410 (Hamner & Widéen 1940). Texten har tolkats och översatts av Anders Pilz och lyder:

”Anno Domini MCCCXCI feria sexta ante dominicam Palmarum obiit C ...
Grevesmole ora[te?] pro eo”

I översättning till nutidssvenska:

”I Herrens år 1391 fredagen före Palmsondagen avled C ... Grevesmole. Bed[jen?] för honom”

Efternamnet *Grevesmole* syftar på orten Grevesmühle i Mecklenburg, på medeltiden en mindre hansastad belägen mellan Lübeck och Wismar. Palmsondagen inföll år 1391 den 19:e mars och dödsdagen var alltså den 17:e mars (van Gent 2003).

Vapnet och hjälmen

Det heraldiska vapnet bör ha inneburit att den begravne varit frälse. Heraldikern Jan Raneke konsulterades i syfte att identifiera vapnet. Han konstaterade att personen med största sannolikhet varit tysk. Den avbildade hjälmen var en tunnhjälme med ringbrynjeförstärkning, en ganska ovanlig hjälmtyp som nästan enbart förekom i Nordtyskland. Att vapnet inte kunde identifieras bland kända medeltida vapen från svenskt eller danskt område talade också för ett tyskt ursprung. Ranekes referenssamling över tyska vapen var dock otillräcklig (Raneke, muntlig uppgift).

Ett tyskt heraldiskt verk konsulterades, de så kallade Siebmacherska vapenböckerna. Banden rörande Mecklenburg och Pommern genomsöktes men utan tillfredsställande resultat. Två vapen hörande till Mecklenburgiska släkter var tillräckligt lika i utförandet för att eventuellt kunna komma ifråga. Vissa tvetydigheter i beskrivningarna av deras vapen betydde att de kunde ha sett ut som vapnet på gravhällen, men det var inte säkert (Siebmacher 1978).

Skriftliga källor

Vid två tillfällen omnämns en Konrad Grevesmole i *Danmarks Riges Breve*. Ett är daterat någon gång mellan den 1:e mars och 7:e april år 1391. I detta berättas att Konrad Grevesmølen har avlidit i Malmö, och efterlämnat ett arv till Henrik Grevesmølen. Två män i Malmö går i god för att Konrads skulder till borgmästare och rådmän i Rostock ska regleras (Danmarks Riges Breve, 4. række, 4. bind. Nr. 365). Bokstaven C på gravstenen var alltså början till förnamnet Conrad/Konrad.

Ett brev utställt i Rostock den 30:e augusti år 1385, rörande Malmököpmannen Henrik Witte, hade bevittnats och beseglats av två personer med namnen Konrad Grevesmolen och Ertmar Stralendorp. De beskrivs båda som köpmän i Rostock och åldermän för dessa i Malmö (Danmarks Riges breve, 4. række, 2. bind. Nr. 604).

Titeln "åldermän för köpmännen i Malmö" uppfattas av historikern Lennart Tomner som att de var ombud för de tyska köpmännen i staden. Redan år 1329 omnämns bildandet av ett tyskt gille eller kompani med frivilligt inträde för köpmän från Tyskland. I ett senare brev (år 1425) uppträder tre åldermän för de tyska köpmännen i Malmö, en från vardera Lübeck, Rostock och Wismar (Tomner 1971). År 1452 omnämns ett Rostockerkompani i Malmö. De har besuttit två gårdar i staden, Lilla Rostockergården i kv. Gripen och (stora?) Rostockergården på platsen för det nuvarande Stortorget (Rosborn 1984). Hur tidigt ett separat Rostockerkompani har funnits är inte känt. Om det fanns år 1385 så förestods det säkerligen av de ovannämnda herrarna, i annat fall så var det ett allmänt tyskt köpmanskompani de förestod.

Brevet från år 1385 har även publicerats i *Mecklenburgisches Urkundenbuch*. Där beskrivs de sigill som har hängts vid dokumentet. Såväl Grevesmolen som Stralendorp har använt sig av bomärken i sina sigill (Mecklenburgisches Urkundenbuch, XX. Band, Nr. 11709). Detta var det vanliga för köpmän och andra borgare. I Rostock (liksom i andra tyska hansastäder) var det under 1300-talet en vana hos medlemmarna i stadens råd att använda sig av vapensköld och hjälm i sina sigill. Rådsmedlemmarna räknades som "siegefähig". Flera belägg finns för personer som vid en tidpunkt fört bomärken i sina sigill, medan de senare, sedan de blivit rådsherrar fört sigill med "adliga" vapen (Lisch 1846). Det är tänkbart att Konrad Grevesmole någon gång mellan 1385 och sin död 1391 blivit medlem av rådet i Rostock och därför tagit sig ett vapen, vilket brukats i hans sigill och avbildats på hans gravsten.

Konrad Grevesmole förekommer i år 1375 års tullista för handeln på Malmö. Räkenskaperna fördes av en viss Hartwig från Rostock och dokumentet är ett av få i sitt slag som finns bevarade från det medeltida Skandinavien. Listan har publicerats av Carsten Jahnke (1997) och originaldokumenten finns i Rostocks stadsarkiv. Tulllistan omfattar hela handels säsongen, d.v.s. hösten. Den sträcker sig från den 26:e augusti till den 29:e oktober och listar handelsvaror efter typ och kvantitet, vanligen uttryckt i skeppslaster eller tunnor. Den helt dominerande handelsvaran är sill, även om viss handel med annat förekommer. De övriga varorna är dels sillrelaterade varor som salt och tomma tunnor och dels andra troligen inhemska produkter som smör, vax, hudar, kött och annan fisk. Därutöver finns ett bredare spektrum av varor som nämns enstaka gånger, exempelvis handkvarnar, slipstenar, hästar och kryddor.

Datum	Kvantitet sill
15/9	16 tunnor
23/9	1 last
11/10	13 tunnor
12/10	1,5 last
27/10	3 laster och en tunna
Summa:	4,5 laster och 30 tunnor

Tabell 12. Konrad Grevesmole's sillhandel år 1375.

Konrad Grevesmole förekommer på fem ställen i listan, i samtliga fall handlar han med sill. Även hans blivande kollega som ålderman, Ertmar Stralendorp, återfinns i tullistan. Han förekommer vid åtta tillfällen och förtullar totalt 9,5 laster och 14 tunnor sill. Omfattningen av deras handel ligger någonstans i mellanregistret. De tillhör den grupp som handlar i stor skala men hör inte till de allra största aktörerna. Toppnoteringen innehas av en Johann Drakenborch med 29 laster, och efter honom finns ungefär ett tiotal personer noterade för mer än 15 laster vardera. Det stora flertalet handlande förekommer emellertid bara någon enstaka gång i listan och med betydligt mindre kvantiteter än Konrad och Ertmar. Ytterligare två personer med efternamnet Grewesmolen förekommer i tullistan. De redovisar i tabell 13 tillsammans med de Grevesmolar som har påträffats i andra källor.

Datum	Namn	Information	Källa
1344 8/5	Henricus Grevesmole	Död. Gravsten i Visby domkyrka.	(Hamner 1933)
1359 13/7	Herman Grevesmühlen	Fredlös i Köpenhamn efter ett nattligt överfall.	(Danmarks Riges breve, 3. række, 5. bind. Nr. 279)
1374 18/2	Køpeke Grevesmølen	"Byman" i Köpenhamn. Donerar till Vor Frue kirke.	(Danmarks Riges breve, 3. række, 9. bind. Nr. 347)
1375 20/9	Gerhard Grewesmolen	Erlägger torgavgift i Malmö. "pro torchar(tich)"	(Jahnke 1997)
1375 27/9	Nicolao Grewesmolen	Köper två tunnor sill i Malmö.	(Jahnke 1997)
1375	Jacobus Greuesmolen	Ummelandfarer från Rostock, "pro coggone Cruceberch"	(Jahnke 1997)
1379	Johannes Grevesmole	Borgare i Danzig.	(Grotefend 1905)
1385 7/11	Hinrikus Grewesmolen	Nämns i en lista – Schossregister der Stadt Rostock.	(Meklenburgisches Urkundenbuch, XX. Band, Nr. 11741)
1387 7/10	Kerstiano Gnevesmølen	Bor i Wismar.	(Meklenburgisches Urkundenbuch, XXI. Band, Nr. 11922)
1391 27/10	Hinrik Greuesmolen	Borgare i Rostock. Bevittnar ett testamente.	(Meklenburgisches Urkundenbuch, XXII. Band, Nr. 12349)
1394 15/5	Hinricus Grevesmolen	Provisor för Mariakyrkan i Rostock. Säljer ett hus.	(Meklenburgisches Urkundenbuch, XXII. Band, Nr. 12656)
1395 22/2	Hinrico Greuesmolen	Nämns i en lista - Jahresrechnung (i Rostock).	(Meklenburgisches Urkundenbuch, XXII. Band, Nr. 12748)
1395	Johann Grevesmole	Borgare i Danzig.	(Grotefend 1905)
1402	Walter Grevesmolen	Får kvitteringsbrev av rådmännen i Lübeck.	(Danmarks Riges breve, 4. række, 8. bind. Nr. 365)
1438	Thomas Grevesmole	Tyska Orden.	(Sarnowsky 1999-2005)
1441	Thomas Hungerstorff gen. Grevesmole	Tyska Orden. Komtur av Fellin (Viljandi i nuv. Estland).	(Sarnowsky 1999-2005)

Tabell 13. Andra personer i källorna med efternamnet Grevesmole.

Jacobus Greuesmolen: "Ummelandfarer" användes för att beteckna skepp som seglade runt Skagen, vanligen skepp från Flandern som seglade på Östersjön. Uppgiften kan väl tolkas som att Jacob från Rostock under någon tid har fört befälet på ett sådant skepp, koggen Cruceberch.

Hinrik eller Hinrikus med flera varianter lär vara identisk med den Henrik som stod som arvtagare till Konrad år 1391. Några uppgifter om deras släktskap, ifall det var en son eller annan släkting, har inte påträffats.

Om relationerna mellan de övriga bärarna av namnet Grevesmolen är ingenting känt. Det är inte säkert att de alla tillhör samma släkt. Namnet är visserligen ovanligt men av uppkallelsetyp. Utflyttade från Grevesmühlen-trakten kan ha tagit eller fått detta tillnamn oberoende av varandra och sedan fört namnet vidare till sina efterkommande.

Konrads levnadshistoria som vi känner den kan sammanfattas som att han bedriver handel mellan Malmö och Rostock under tiden 1375–91. Troligen har han bott i Malmö åtminstone delar av tiden, men även varit bofast i Rostock. Det är ju som köpman i Rostock han omnämns år 1385. Han har en upphöjd ställning som ålderman för köpmännen i Malmö, men bär vid denna tid bomärke i sitt sigill. Någon gång mellan 1385 och 1391 stiger han i status och börjar föra adligt vapen, troligen efter att ha blivit invald i Rostocks råd. Slutligen dör han och begravs i Malmö, där han kanske nu har blivit mera hemmastadd än i sin gamla hemstad.

Hans kvarlåtenskap har, efter det att skulderna reglerats, gått till Henrik Grevesmolen i Rostock, vilken kan ha varit hans son eller en annan släkting.

Placeringen i porten

Gravstenen var sekundärt placerad ovanpå grundmuren och var fastmurad med ett modernt kalkbruk. Sockeln till portalen överlappade gravstenen och bedömdes som senare tillkommen. Gravstenen har alltså hamnat här tidigare än 1890–91 då den senaste ombyggnaden av tornet och portalen skedde.

Figur 23. De båda gravhällarna.

Enligt Einar Bager var gravstenstengolvets inne i kyrkan i stort sett orört fram till Georg Brunius tid under mitten och senare delen av 1800-talet. Gravstenar kan naturligtvis ha flyttats runt tidigare men de stora ingreppen gjordes först av Brunius och sedan av Theodor Wählin (tidigt 1900-tal). Under 1600-talet hade stenarna nummerats och inventerats vid minst två tillfällen och år 1747 företogs en ny inventering. J. Örngren mätte då in, ritade och angav de på 1600-talet inristade numren för alla gravstenar inne och utanför kyrkan. Deras antal uppgick till 206 inne i kyrkan och 301 utanför. Av dessa har Bager lyckats identifiera ca 80 st. med sina ursprungliga platser (Bager 1959).

I den senaste större renoveringen av kyrkan 1904–05 borttogs under Wählin's ledning det tegelgolv som lagts in år 1858 och omkring 200 st. gravstenar blottades. Wählin dokumenterade stenarna och konstaterade att knappast några längre låg kvar på sina ursprungliga platser. Detta framgår tydligt av en jämförelse mellan hans och Örngrens planritningar. Av de gravstenar som påträffades inne i kyrkan kom många ursprungligen från kyrkogården. Wählin menar att dessa har flyttats in efter att kyrkogårdsmuren rivits, alltså vid Brunius renovering 1858 och han menar vidare att ett stort antal stenar måste ha försvunnit eftersom det redan år 1747 vid Örngrens uppmätning fanns mer än 500 gravstenar i och kring kyrkan. Brunius utnyttjade gravstenarna som byggmaterial och de stenar han lät placera i kyrkogolvets tjänade som ett fast underlag till tegelgolvet (Wählin 1919).

Apropå gravstenarnas antal så har det visat sig att de 200 stenar som Wählin fick fram inte var hela beståndet. Vid några begränsade ingrepp i kyrkogolvets 1963 framkom ytterligare stenar i ett lager under Wählin's och flera stenar under kortrappan. Många av de gravstenar som fanns med i 1600-talets förteckningar men inte påträffades av Wählin ligger nog helt enkelt fortfarande dolda längre ned under golvet (Bager 1964).

Mest troligt är att Konrad Grevesmoles gravsten har placerats i porten av Brunius i samband med hans ombyggnader av kyrkan under år 1858. Det är först då omfattande omflyttningar av gravstenar inne i kyrkan har ägt rum. Sättet att använda stenen stämmer också väl överens med Brunii användande av gravstenar inne i kyrkan. Gravstensens välbevarade yta talar för att den inte legat öppen att trampa på, i synnerhet inte på ett så utsatt ställe som i porten. Troligtvis har den endast fungerat som underlag för en trappa eller tröskel och redan från början varit täckt av annan sten eller tegel.

Vid fyndtillfället täcktes hällen av en annan gravsten med framsidan nedåt, vilken av inskriptionen daterades till år 1638. Fyndomständigheterna tillät ingen bedömning av ifall denna sten placerats samtidigt som den äldre eller vid en senare tidpunkt. Båda alternativen är tänkbara. Den kan ha använts som trampyta redan av Brunius och kanske ingått i en golvbeläggning i tornet eller så kan den ha tillkommit vid ombyggnaden av portalen 1890–91 som ersättning för eller reparation av Brunii beläggning.

Stenläggningen utanför porten ansluter till gravhällen och har lagts samtidigt eller efter den. Det lämnar inte så många alternativ eftersom sockeln från 1890–91 visar att marknivån från och med då har legat betydligt högre. Sannolikt har även stenläggningen anlagts av Brunius. Hans ombyggnader utfördes samtidigt som murarna runt kyrkogården revs, och ytan utanför kyrkan blev till en öppen plats ut mot gatan. Att man då har stensatt ytan framför porten förefaller rimligt. En gravhäll (bomärkeshällen) som har befunnits lämplig har fått ingå i stenläggningen och flyttats dit, medan flyttning av gravstenar både inne och utanför kyrkan pågick i stor skala.

Det är möjligt att åtminstone ännu en gravhäll ursprungligen har legat omedelbart söder om den funna (bomärkesstenen). Det skulle passa symmetriskt i förhållande till porten. Stenläggning saknades dessutom just här. Det är tänkbart att denna andra häll har plockats bort i samband med samma kabeldragning som skadade Konrads gravsten.

Konrad Grevesmoles gravsten påträffades inte av Wählin eftersom hans ingrepp inte berörde tornet. Vid ombyggnaden av tornet och portalen 1890–91 lät man gravstenen ligga kvar.

Vapenhällens ursprungliga plats

Man kan anta att en grav av sådan dignitet som denna ursprungligen har legat någonstans inne i kyrkan. Utsmyckade gravhällar av detta slag låg vanligtvis inne i kyrkorna. Var någonstans i kyrkan har den då legat? En ledtråd till denna fråga är dess ringa grad av förslitning.

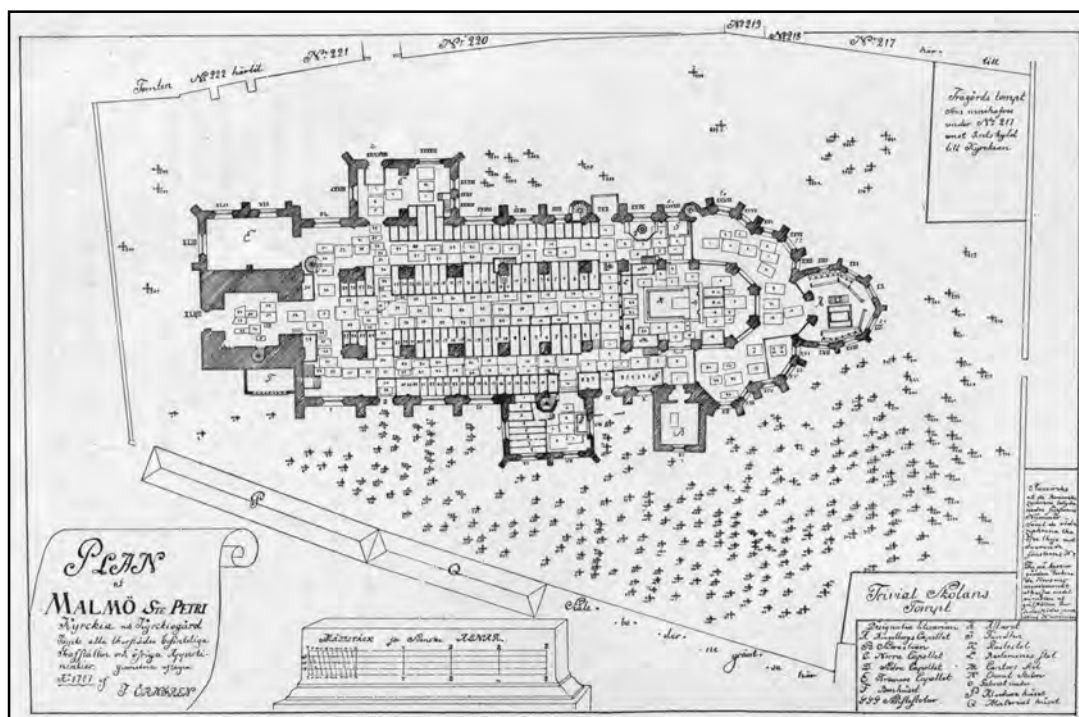
Einar Bager skriver i sin genomgång av de kända gravstenarna i S:t Petri kyrka om Hinrich van Rostocks gravsten: ”De bevarade delarna av stenen visar föga spår av förslitning och den har följaktligen intagit en skyddad plats i kyrkan.” Exempel ges: Henning Lauridsens och Henning Hoffmans gravställen hade ett sådant läge, innanför ett skrank i koromgången. En av de bäst bevarade stenarna var nr 24 bakom koret. Den låg i koromgången strax bakom det skrank som avskilde koret från resten av kyrkan. Genomgående framstår koret och kanske främst koromgången som skonsamma miljöer för gravstenar. Flera av stenarna härifrån har klarat sig bra. Även stenar som ursprungligen legat i norra kapellet och Dringenbergska kapellet är väl bevarade. Dessa tillbyggnader tillkom dock troligen först under 1400-talet och kan alltså inte komma ifråga för Konrads grav. De lägesbestämda stenarna i koret, koromgången samt kapellen redovisas i tabell 14 (Bager 1959, Bager 1964).

Koromgången, nr	Bevarad
Hinrich v. Rostock (okänt läge)	välbevarad
2	välbevarad
9	välbevarad
10	sliten
12	sliten
13	välbevarad
17	välbevarad
24	välbevarad
Koret, nr	
Claus Mortensen (framför högaltaret)	sliten
6	välbevarad
7	?
8	Omhuggen
9	Omhuggen
12	välbevarad
13	sliten
19	sliten
Norra kapellet, nr	
2	välbevarad
Dringelbergiska kapellet, nr	
Gert Franckesen	välbevarad

Tabell 14. Lägesbestämda gravstenar i koret, koromgången och kapellen samt deras grad av förslitning.

Vissa stenar på dessa skyddade platser uppvisar trots allt spår av förslitning. En snabbstudie av deras placering på Örngrens ritning visar att de ligger just på platser som kan tänkas ha trafikerats mer än andra. Nr 10 och 12 i koromgången ligger rakt framför ingången till Dringelbergiska kapellet. Nr 13 i koret ligger visserligen delvis bakom högaltaret, men längst söderut där man måste trampa om man ska gå till korets östra del. Även Claus Mortensens sten liggande direkt framför högaltaret har naturligtvis utsatts för nötning.

Figur 24. Ritning som visar alla synliga gravar i och omkring S:t Petri kyrka år 1747 av J. Örngren. Skala 1:1000. (Wählin 1919)

Ett förslag till placering av Konrads Grevensmoles grav är i koromgången eller i koret, och gärna något avsides från de trafikerade stråken. Av de gravstenar Örngren har

karterat i koret och koromgången har endast några enstaka bevarats och kunnat identifieras. Kanske är Konrads gravsten en av de oidentifierade. Enligt Bager håller Örngrens inmätningar så hög kvalitet i fråga om mått att de faktiskt har kunnat användas vid identifieringen av stenarna. Om vi följer hans exempel och söker stenar med ett ungefärligt mått av 2,3 x 1,3 m finner vi en möjlig sten i koret (nr 18) och fyra möjliga (nr 4, 5, 7 och 21) i koromgången. I norra kapellet skulle möjligen nr 3 kunna komma ifråga ifall kapellet byggts så tidigt som 1300-talets slut.

Om gravhällen har legat inne i kyrkan fram till 1850-talet så bör den ha blivit märkt med nummer under 1600-talet. På den nedre delen (museifragmentet), nedanför inskriptionsraden finns några inhuggna tecken som kan vara sådana nummer, det nedersta tecknet ser ut som en sju. En närmare granskning av stenen och en jämförelse med numreringen på de stenar som Bager har dokumenterat kan kanske besvara denna fråga. Om tecknen är 1600-tals-numrering så är det åtminstone säkert att stenen har legat synlig då och kanske kan man t.o.m. säkerställa var den har varit placerad.

Figur 25. Fragmentet som påträffades 1982, avritning av Sven Rosborn (Rosborn 1982).

Projektorganisation och kvalitetssäkring

Den arkeologiska undersökningen bedrevs inom Enheten för Arkeologi på Malmö Kulturmiljö. Enhetschef och ansvarig för den arkeologiska verksamheten var Per Sarnäs. Petter Linde var ansvarig för digital utrustning, upprättandet av Intrasis-projekt samt digital arkivering. Joakim Thomasson var projektledare och ansvarade för projektets genomförande och vetenskapliga kvalitet, samt kontakter med Länsstyrelse och uppdragsgivare. Håkan Nilsson (platschef) svarade för att genomförandeplanen och målsättningarna i undersökningsplanen efterlevdes, ansvarade för arbetsplatsen, för de dagliga kontakterna med exploitören, och för rapportarbetet.

Referenser

Litteratur

- Andrén, Anders 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Nr. 13. Lund.
- Bager, Einar. 1959. *Malmöhistoria i sten. Beskrivning och avritning av gravstenarna i S:t Petri kyrka och på dess kyrkogård*. Malmö.
- Bager, Einar. 1964. *Malmöhistoria i sten II. Beskrivning och avritning av nyfunna gravstenar i S:t Petri kyrka*. Malmö.
- Broberg, Birgitta & Margareta Hasselmo. 1981. *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer*. Med bidrag av Kristina Carlsson. Medeltidsstaden 30. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer.
- Danmarks Riges breve*, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1938-København.
- Gardelin, Gunilla. 2002. Tegel. *Keramik i Sydsverige. En handbok för arkeologer*. Lindahl, Anders, Olausson, Deborah & Carlie, Anne (reds.). University of Lund, Institute of Archaeology: Report series no. 81. Lund.
- Hamner, J.W. 1933. Visby domkyrkas gravstenar. *Gotlands gravstenar I*. Stockholm.
- Hamner, J.W. & Widéen, H. 1940. Die Grabsteine der Ruinenkirchen in Wisby. *Gotlands gravstenar II*. Stockholm.
- Isberg, Anders Ulrik 1976 [1875]. Karta öfver Malmö stad i forna och nutida dagar. *Malmö fornminnesförenings årskrift 1975*. Malmö.
- Jahnke, Carsten. 1997. Die Malmöer Schonenzolliste des Jahres 1375. *Hansische Geschichtsblätter*, herausgegeben vom Hansischen Geschichtsverein. 115. Jahrgang, s 1-108. Köln, Weimar, Wien.
- Kieffer-Olsen, Jesper. 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark. 8 kirkegårdsudgravningen*. Udgivet af Afd. For Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev. Århus.
- Ljungberg, Leif. 1960. *Gatunamnen i Malmö*. Malmö.
- Liebgott, Niels-Knud. 1972. *Kakler. Hovedtraek af kakkellovnens historie ca. 1350-1650*. Köpenhamn, Nationalmuseet.
- Moltke, Erik. 1960. Gravmonumenter (Danmark). *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk Medeltid*, Band V, s.424 - 434. Malmö.
- Meklenburgisches Urkundenbuch*, herausgegeben von dem Verein für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 1900. Schwerin.
- Reisnert, A. 1993. Malmö's östra delar under 1200-talet. *Elbogen 1993. Malmö Fornminnesförenings årsskrift*.
- Reisnert, A. 1994. Gårdar och hus i 1300-talets Malmö. *Elbogen 1994. Malmö Fornminnesförenings årsskrift*.
- Rosborn, Sven. 1984. Malmö. Den medeltida staden och dess omland. *Medeltidsstaden 67*. Stockholm.
- Siebmacher, Johann. 1978 [1902]. Wappenbuch des abgestorbenen Adels in den Grossherzogthümern Mecklenburg-Schwerin und Mecklenburg-Strelitz. *J. Siebmacher's grosses Wappenbuch. Band 18*. Von Müilverstedt, George Adalbert (red.). Neustadt an der Aisch.
- Thomasson, Joakim 2004. A Feudal Way to Gentrify? The current understanding of gentrification and changes of social-topography in a medieval and early modern town. *Current Swedish Archaeology*, vol. 12, 2004. Stockholm.
- Tomner, Lennart. 1971. Malmö stads historia före 1500. De strödda dokumentens vittnesbörd. *Malmö stads historia. Första delen*. Salomonsson, Bengt, Tomner, Lennart, Bager, Einar & Bjurling, Oscar (red.). s. 171–252. Malmö.
- Wählin, Theodor. 1919. *Malmö S:t Petri kyrka. Kortfattad historik och vägledning för besökande*. Malmö.

Opublicerat material

- Andersson, Eva & Jönsson, Lars. 1996. Rapport över arkeologisk förundersökning. S:t Petri kyrkoplan. Opublicerad rapport, Malmö Kulturmiljö. MMA 045:16.
- Brorsson, Torbjörn. 2005. Bilaga 2. Keramik från kv. Liljan 2 och 22. Larsson, Stefan & Balic, Ivan (red.). Kv. Liljan 2 och 22, Malmö. *UV Syd, dokumentation av fältarbetsfasen 2005:6. Malmö Kulturmiljö, enheten för arkeologi, rapport 2006:2.*
- Brorsson, Torbjörn 2009. Keramiken från Östergatan. Östergatan – preurbana aktiviteter, gatukonstruktioner, bod- och kvartersbebyggelse. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Malmö stad, RAÄ 20, Skåne län. *Malmö Museer, Arkeologienheten Rapport 2009:004.*
- Heimer, Olle, Mårald, Ingvar, Sjöstrand, Ulrika & Thomasson, Joakim. 2007. Malmös äldre gatunät. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning i Baltzarsgatan, Skomakaregatan och Södergatan. *Malmö Kulturmiljö. Enheten för arkeologi. Rapport 2007:064.*
- Lekholm, Carl Gustaf. 1958. Arkeologiska iakttagelser kring rådhuset 1958. Rapport, arkeologisk undersökning, Kv. S:t Knut. Malmö Kulturmiljös arkiv. MMA 47:03.
- Nyberg, Tommy 1990. Rapport över arkeologisk undersökning i västra delarna av Själbodgatan. Opublicerad rapport, Stadsantikvariska avdelningen, Malmö Museer. MMA G58:05.
- Rosborn, Sven. 1982. Arkeologisk undersökning i S:t Petri kyrka. Opublicerad rapport, Stadsantikvariska avdelningen, Malmö Museer. MMA 045:12.

Internetreferenser

- Grotefend, Otto. 1905. Mecklenburger in Danzig. Verein für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde: *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Bd. 70*, s. 49-152. Hämtat den 20 04 2006 från: <http://portal.hsb.hs-wismar.de/pub/lbm/mjb/jb070/348696884.html>
- van Gent, R.H. 2003. *Perpetual Easter Calculator: Julian/Gregorian Easter Sunday and Jewish Passover*. Hämtat 2006-05-26 från: http://www.phys.uu.nl/~vgent/easter/easter_text2a.htm
- Lisch, Georg Christian Friedrich. 1846. Ueber das rostocker Patriciat. Verein für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde: *Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Bd. 11*, s. 169-205. Hämtat 2006-09-05 från: <http://portal.hsb.hs-wismar.de/pub/lbm/mjb/jb011/355449226.html>
- Sarnowsky, Jürgen. 1999-2005. *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch. Regesten und Texte zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens*. Hämtat den 20 04 2006 från: <http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/pub/orden1438.html>

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer	431-30787-05
Malmö Kulturmiljös diarienummer	KN-KFÖ 2005/1887-731
Inventarienummer	MK 286
Arkivnummer	G 32:10
Län	Skåne
Kommun	Malmö
Socken	Malmö
Gata	Kalendegatan, Göran Olsgatan
RAÄ-nummer	Malmö 20
Ekonomiska kartans blad	2C:23
Koordinatsystem	RT 90 2,5 gon V
X koordinat	20910
Y koordinat	18415
M ö.h.	4
Fältarbetstid	2005-11-04 t.o.m. 2006-04-13
Antal arkeologtimmar	334
Exploateringsyta	589 m ²
Undersökt yta	618 m ²
Platschef	Håkan Nilsson
Personal	Berit Björhem, Therese Nilsson
Uppdragsgivare	VA-verket, Malmö stad